

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ**

Кафедра політології та публічного управління

КУЛЮК АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА

**ЛОБІЗМ ЯК СИСТЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У
ПРЕДСТАВНИЦЬКІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ**

**Спеціальність: 052 «Політологія»
Освітньо-професійна програма: «Політологія та державне управління»
Робота на здобуття освітнього ступеня
«Бакалавр»**

**Науковий керівник:
Кузьмук Ольга Миколаївна,
Кандидат Соціологічних Наук, Доцент**

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри політології та публічного управління

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

Проф.Бусленко В.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОБІЗМУ ЯК СИСТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У ПРЕДСТАВНИЦЬКІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ.....	10
1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми.....	10
1.2. Обґрунтування понятійно-категоріального апарату дослідження.....	13
1.3. Основні методи дослідження.....	22
РОЗДІЛ 2. ЛОБІЗМ ЯК СИСТЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ.....	27
2.1. Поняття, структура та функції лобізму.....	27
2.2. Організаційно-правові форми і методи лобізму.....	32
2.3. Зарубіжний досвід інституціоналізації лобістської діяльності.....	38
2.4. Правова неурегульованість лобістської діяльності в представницьких органах державної влади України.....	46
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЛОБІЗМУ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ.....	51
3.1. Проблеми та перспективи інституціоналізації лобізму у діяльності центрального органів влади.....	51
3.2. Специфіка інституціоналізації лобізму у діяльності органів місцевої влади.....	58
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фактично в усіх країнах, в яких допускається вільна участь громадян у політичному житті і визнається право людини впливати на роботу представляючих його інтереси державних органів, є явище, зване лобізмом. Медіа та наукові видання нині активно висвітлюють діяльність військових формувань, промислово-фінансових об'єднань, громадських організацій та рухів, що намагаються планомірно й цілеспрямовано впливати на законотворчість і впровадження ухвалених законів та адміністративних рішень. Такі об'єднання отримали назви «групи тиску» або «групи впливу», а узагальнено їх характеризують як «групи інтересів». Вони здійснюють тиск на парламентські структури та адміністративні органи, що також називається «лобіюванням», з метою просування та захисту власних групових інтересів. Формування таких груп в нашій країні – результат проведених реформ і свідоцтво того, що Україна вступила в новий етап розвитку.

Фундаментальні аспекти теорії груп інтересів та їх впливу на політичний процес розкриті в працях А. Бентлі, Д. Трумена, М. Олсона. Особливу цінність для розуміння природи лобізму мають дослідження Р. Даля та Ч. Ліндблома щодо плюралістичної демократії та процесу прийняття політичних рішень [56, с. 50-60].

Серед українських дослідників вагомий внесок у вивчення проблематики лобізму зробили: Ю. Ганжуров (досліджував парламентський лобізм та його особливості в Україні); О. Дягілев (аналізував конституційно-правові аспекти лобістської діяльності) [13, с. 56-63]; Є. Тихомирова (вивчала комунікативні аспекти лобістської діяльності); В. Федоренко (досліджував інституціоналізацію лобізму в Україні) [9, с. 50-62].

Одні автори вважають, що Україна в черговий раз, на рубежі XX-XXI століть, запозичила на Заході одну з найгірших рис політичного життя, а саме, – доступність парламенту і уряду маніпуляціям з боку монополій та інших груп

тиску. Інші, навпаки, дають процесу появи груп тиску позитивну оцінку, вважаючи, що таким способом формується механізм обліку та реалізації різноманіття інтересів [5, с. 27-33].

Лобізм в сучасній громадській і індивідуальній свідомості сприймається неоднозначно. Можна виділити три основних позиції. По-перше, величезною масою людей на планеті лобізм не сприймається взагалі через нерозвиненість їх мислення і свідомості, відчуженості від духовно-теоретичного життя світового співтовариства, особливостей способу життя і деяких інших причин. Але лобізм як явище, тим не менш, існує, а його основні форми та методи активно проявляються в політичному житті людей, але не осмислюються як лобістські відносини. По-друге, значно менша частина людей на планеті знайома з поняттям «лобізм», але знайома тільки з негативним її поясненням і проявом як негативної діяльності всіляких груп інтересів, які віддають пріоритет задоволенню, в першу чергу, економічних потреб своїх соціальних груп, відповідно переломлюються в політичні, на шкоду потребам і інтересам всього суспільства. Така лобістська діяльність по праву сприймається критично, вона заперечується як непотрібна або навіть ворожа людині, соціальним спільнотам, соціуму взагалі. По-третє, існує також позиція, представники якої вважають лобізм природним проявом політичного життя суспільства, необхідним елементом суспільної та індивідуальної свідомості.

Ніхто не підраховував прихильників кожної з точок зору, але третя позиція, як видається, займає за кількістю послідовників проміжне положення між першою і другою. Можна навіть припустити деяку тенденцію, яка відображає зростання нейтрального ставлення до лобізму і активного пізнання його форм і методів.

Актуальність теми дослідження таких проблем як «лобізм», «лобіювання», їх ролі і місця в політичному житті сучасного українського суспільства, на сьогодні надзвичайно гостра і обумовлена цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних обставин. По-перше, проблеми, що стосуються лобістської діяльності, які є одним з істотних факторів впливу на владні структури,

теоретично належним чином в Україні не розроблені, не визначені основні поняття і терміни, не проведена їх наукова класифікація. По-друге, лобізм дозволяє найбільш повно здійснювати представництво соціальних та інших інтересів, в тому числі військових, а це значить, що політичні рішення будуть, в певних випадках, найбільш адекватно відповідати соціальному і політичному замовленню суспільства щодо забезпечення військової безпеки. По-третє, в нашій країні, як показує досвід, законодавча практика в даний час явно відстає в формуванні систематичних наукових знань про сучасну систему лобізму, актуально затребуваною нинішнім українським соціумом для найбільш повного уявлення своїх інтересів в інститутах державної влади [10, с. 15-20].

Важливе значення для розуміння специфіки лобізму в українському контексті мають праці: М. Михальченка щодо трансформації політичних інститутів; О. Базилевича стосовно взаємодії держави та груп інтересів; І. Сікори щодо регулювання лобістської діяльності [3, с. 14-20].

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах розвитку демократичних процесів в Україні зростає роль механізмів взаємодії між громадянським суспільством та органами державної влади [47, с. 105-110]. Лобізм як інститут політичної системи є важливим елементом такої взаємодії, що забезпечує представництво та захист інтересів різних соціальних груп у процесі прийняття політичних рішень. В українських реаліях питання інституціоналізації лобістської діяльності набуває особливого значення з огляду на необхідність забезпечення прозорості політичних процесів та протидії корупції. Відсутність належного правового регулювання лобізму створює передумови для його тіньових проявів та зловживань у сфері взаємодії бізнесу і влади. Дослідження лобізму як системи реалізації групових інтересів у представницькій владі України є важливим для розуміння механізмів впливу різних соціальних груп на процес прийняття політичних рішень та визначення шляхів оптимізації цього впливу в межах демократичних процедур.

Мета і завдання дослідження. Актуальність проблеми, ступінь її наукової розробленості, практична значущість зумовили цілі, завдання і зміст цього дослідження.

Мета роботи полягає в аналізі та розгляді сутності, змісту, структури та функцій лобізму, прояви його в відносинах і власне в українському суспільстві як політичного процесу з використанням демократичного механізму взаємодії суб'єктів.

Досягнення мети дослідження вимагає вирішити ряд конкретних взаємопов'язаних **завдань**:

- дослідити ступінь наукової розробленості проблеми лобізму в українській та зарубіжній науковій літературі;
- обґрунтувати понятійно-категоріальний апарат дослідження лобістської діяльності;
- проаналізувати поняття, структуру та функції лобізму в політичній системі;
- охарактеризувати організаційно-правові форми і методи лобістської діяльності;
- вивчити зарубіжний досвід інституціоналізації лобістської діяльності;
- проаналізувати механізми інституціоналізації лобізму у діяльності органів представницької влади України.

Об'єктом дослідження в роботі виступає лобізм як специфічні суспільні відносини і явище політичного життя суспільства.

Предметом дослідження є механізм функціонування лобізму як явища і особливості його прояву в Україні.

Теоретична і методологічна база дослідження визначається предметом, цілями і завданнями дослідження.

Відповідно до цього в роботі поряд з загальнонауковими **методами** (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, класифікації і аналогії) використовувалися

методи системного підходу, порівняльного аналізу, а також включеного спостереження.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці комплексної моделі інституціоналізації лобізму в системі представницької влади України, що враховує специфіку діяльності центральних і місцевих органів влади, а також у запропонованому авторському підході до класифікації форм і методів лобістської діяльності відповідно до українських політичних реалій. Визначено особливості трансформації лобістських практик в умовах децентралізації, удосконалено теоретико-методологічні засади аналізу лобізму як політичного інституту, механізми взаємодії груп інтересів із представницькою владою та критерії оцінки ефективності лобістської діяльності в процесі прийняття політичних рішень.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Практична значимість роботи, що має методологічну спрямованість, полягає в тому, що вона, по-перше, може сприяти політичній і правовій інституціоналізації основних форм лобізму в регіональних політичних процесах в сучасній Україні, а по-друге, ще більш привернути увагу вчених і практиків до однієї з найактуальніших і найскладніших проблем, який є проблема функціонування лобізму в сучасних умовах, послужити новим імпульсом для її різнобічних і комплексних досліджень.

Отримані результати можуть бути корисні в процесі пошуку оптимальних шляхів державно-правового реформування суспільства. Теоретико-методологічні положення кваліфікаційної роботи доцільно використовувати як в управлінській практиці, так і в законотворчій роботі, в тому числі різними суб'єктами права законодавчої ініціативи при підготовці проєктів нормативних актів.

Наукові підсумки роботи представляють інтерес для освітнього процесу, перш за все для вищих навчальних закладів, що мають своїм профілем вивчення і викладання політичних наук. Основні положення і висновки роботи можуть бути корисними для формування основних і спеціальних навчальних курсів по

сучасній українській політиці, політичної регіоналістики, порівняльної політології і т.д.

Структура роботи. Проведене дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять у собі дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОБІЗМУ ЯК СИСТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У ПРЕДСТАВНИЦЬКІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми.

Стан теоретичних досліджень лобізму як явища і процесу, лобістських відносин в політичному житті суспільства можна оцінити за кількома підставами [13, с. 10-15].

Аналіз наукової літератури дозволив нам виділити три основні аспекти дослідження лобізму:

- а) за визначенням лобізму, його ознак, змісту, методів, структури і функцій;
- б) за суб'єктами лобізму і лобістських відносин;
- в) за механізмом прояву лобізму і лобістських відносин в життєдіяльності сучасного суспільства.

Питання про те, в чому причина утворення груп інтересів у суспільстві, який «механізм» їх появи, які основні напрямки, форми і методи їх впливу на владні структури, цікавив політологів і соціологів з моменту появи науки про суспільство. Багато з цих проблем були досить детально розроблені в західній політології, але, на жаль, не знайшли відображення в нашій вітчизняній. Почасти це пояснюється тим, що процес становлення української політичної науки не завершений [16, с. 38-42].

З іншого боку, динаміка суспільних змін, які відбуваються в Україні і їх національна специфіка, не дозволяли провести комплексний, системний аналіз даних явищ. Крім того, лобістська діяльність не розглядалася в такий раніше закритої і нібито не існувала, специфічній сфері, як військово-політична.

Визначенню лобізму як категорії і соціально-політичного механізму присвячено відносно мало науково-дослідних робіт. Всі вони, як правило,

розглядають суб'єкти лобізму. Умовно їх можна об'єднати в дві основні групи (в залежності від переважання негативного або позитивного підходів до даного політичного феномену).

Негативний підхід до розуміння лобізму характерний, перш за все, для зарубіжних вчених і, перш за все, філософів [54]. У 60-90-х роках ХХ століття лобізм визначався за формою і змістом досить варіативно, але негативний підхід був переважаючим.

Такі представники сучасної зарубіжної політології і соціології як Ф. Шміттер, Д. Лоурі, К. Лоренц, П. Луман, П. Бурдьє, Е.Макферленд, М. Іслон, Т. Лови, А. Бентлі, П. Селзник, М. Петрарка, М. Олсон, В. Райх, Р. Лай, Д. Сеарс і деякі інші, в тій чи іншій мірі відзначали негативний характер, який чинить лобістська діяльність на представництво і вираженість інтересів суспільства в цілому [55, с. 150-155].

В той же час позитивний підхід до лобізму проголошували такі зарубіжні політологи як: К. Поппер, В. Ойкен, Д. Вілсон, Д. Уолкер, М. Урбан, А. Кіглер, В. Лумис, Е. Долан та інших авторів [54].

Вітчизняна школа політології, більш-менш, позитивно оцінює таке нове для політичного життя явище як лобізм. Тому в нас спостерігається більше прихильників лобістської діяльності, ніж противників.

Позитивно висвітлюють у своїх публікаціях лобізм і діяльність різноманітних груп інтересів, що не суперечать, а доповнюють представницький тип вираження інтересів корпоративним, такі вітчизняні науковці: О. В. Дягілев (дослідження конституційно-правових аспектів лобіювання) [13, с. 56-63]; Ю. А. Загоруйко (аналіз інституціоналізації лобізму в Україні) [18, с. 83-89]; Р. М. Мацкевич (вивчення механізмів взаємодії груп інтересів з органами влади); О. М. Войнич (дослідження цивілізованого лобізму як інструменту демократії); Н. А. Стеблина (аналіз сучасних форм політичної комунікації); В. Ф. Нестерович (вивчення конституційно-правових аспектів лобіювання); О. В. Молодцов (дослідження мережевого підходу в публічному управлінні); Т. С. Андрійчук (аналіз громадського лобіювання як інструменту демократизації); О. Ю. Косач

(вивчення організаційно-правових аспектів лобістської діяльності); М. П. Розумний (дослідження технологій політичного консультування). Окремо слід виділити праці українського правознавця В. Нестеровича, який перший підготував до друку першу в Україні монографію, присвячену проблемам теорії та практики лобіювання [32, с. 3-5].

Негативний підхід до дослідження лобізму характерний для досить обмеженого кола вітчизняних публікацій [36, с. 123-129]. У значної частини робіт, які можна віднести до цієї групи, виділяється критичне ставлення до лобістської діяльності груп тиску. До них відносяться роботи таких авторів як В. Д. Богуславський, О. М. Карпенко, С. В. Телешун, О. Р. Дем'янчук, Д. В. Базилевич, які акцентують увагу на ризиках та негативних аспектах лобістської діяльності в українському контексті.

Необхідно відзначити, що даний феномен політичного життя сучасного демократичного суспільства знайшов відображення і в публікаціях політологів країн Центральної та Східної Європи [60, с. 220-242]. Такі сучасні дослідники, як П. Копецький (Чехія), К. Яковлев (Польща), М. Малова (Словаччина), а також їх українські колеги Н. В. Іванов та О. О. Войнич сприймають лобізм як об'єктивну реальність і в своїх роботах розкривають дане явище з позитивної точки зору, як один з механізмів гармонізації, пошуку балансу інтересів держави і різних суб'єктів політичного процесу, з урахуванням специфічних особливостей своїх країн [57, с. 150-160].

Проблематиці дослідження лобізму в цілому та окремих особливостей цього явища зокрема присвячували свою увагу ряд вітчизняних та зарубіжних вчених. Підґрунтям для даного дослідження стали окремі ідеї, напрацювання О. Гросфельд, А. Євгенієвої, М. Лендзела, Р. Мацкевича, В. Нестеровича, А. Онупрієнко, О. Порфирович, Є. Тихомирової, В. Федоренка та інших дослідників [32, с. 10-20].

Визнаючи суттєвий внесок перерахованих вище авторів в розкритті окремих сторін і напрямків даної теми, все ж необхідно відзначити, що в сучасній політології недостатньо відображена специфіка прояву лобізму, а саме у

військово-політичній сфері, а також методика виявлення, аналізу та вирішення в ній суперечностей [47, с. 105-110].

Чи не приділено належної уваги, прийнятним для військових, напрямками, формам, методам і засобам взаємодії армії і влади, не визначена перспектива їх розвитку. А це особливо важливо в сучасних умовах, коли в нашому суспільстві динамічно змінюється соціальна структура, яскраво проявляються кризові явища в усіх сферах суспільного життя, відбуваються різноманітні конфлікти, здійснюються військова та інші реформи, ведеться пошук шляхів стабілізації суспільних відносин в цілому.

Сьогодні необхідно досліджувати, насамперед, можливе і реальне позитивне зміст лобізму як явища політичного життя суспільства. Важливо максимально об'єктивно проаналізувати причини критичного ставлення до лобізму, визначити його негативні ознаки і виявити фактори і умови їх виникнення, а також можливі шляхи подолання. На основі аналізу ступеня наукової розробленості проблеми і сучасної практики лобізму необхідно уточнити обсяг і зміст поняття «лобізм», його характерні ознаки.

1.2. Обґрунтування понятійно-категоріального апарату дослідження.

Дослідження лобізму як правового феномену залишається неповним. Серед науковців та практиків відсутній консенсус щодо правової сутності лобізму, його місця в структурі державно-організованого суспільства, а також меж допустимості та можливостей його застосування в роботі державних органів влади та місцевого самоврядування, особливо в контексті врахування суспільної думки [19].

Ми переконані, що за допомогою проведення фундаментальних теоретичних досліджень лобізму, аналізу його термінологічної бази, конкретизації змісту і суті можна поступово сприяти його реабілітації в нашій країні. І якщо для одних «початкові надії і оптимізм змінюються усвідомленням всіх труднощів і протиріч перехідних положень» [5, с. 10-20], то для нас

очевидним є той факт, що без труднощів і протиріч ніяк не обійтися, і ця очевидність надає нам впевненість в тому, що всі труднощі переборні, всі суперечності можна розв'язати.

Всебічне тлумачення феномену дає можливість розкрити його основну сутність, і без такого розуміння практичне застосування теоретичних положень може спричинити небажані результати, зокрема формування негативного образу явища в громадській свідомості через його помилкове ототожнення з корупційними практиками.

Науковці пропонують різноманітні дефініції лобізму, що різняться концептуальним змістом залежно від аспекту, на якому фокусується конкретний дослідник.

У трактуванні Р. М. Мацкевича, лобізм визначається як «процес дії зацікавлених осіб щодо подолання законодавчих, адміністративних, правозастосовних бар'єрів або громадського інтересу з того чи іншого питання з метою реалізації своїх власних інтересів або інтересів третіх осіб за допомогою впливу на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадових осіб при вирішенні цього питання» [28, с. 134-137].

Т. С. Андрійчук визначає лобізм як «специфічну діяльність зацікавлених осіб, яка полягає у впливі на відповідні державно-владні структури різними методами з метою реалізації певних інтересів шляхом їх законодавчого закріплення або реалізації в інших управлінських формах» [1, с. 211-218].

Професійний словник лобістської діяльності пропонує подвійне трактування лобізму:

1. як форма тиску на законодавців через безпосередні чи письмові звернення або альтернативними методами (організація масових петиційних кампаній, надсилання численних листів, публікації, матеріальне заохочення), спрямована на схвалення або несхвалення законодавчих ініціатив;

2. як складова політичної системи, що являє собою діяльність із просування інтересів фізичних осіб, бізнес-структур (включно з їхніми спеціалізованими лобістськими компаніями та громадськими об'єднаннями) у

владних інституціях задля досягнення сприятливих для них політичних рішень [53, с. 300-305].

Ці визначення відображають два головні підходи до інтерпретації лобізму серед українських науковців і фахівців.

У розширеному тлумаченні лобізм охоплює всі форми діяльності груп впливу, спрямовані на обстоювання своїх інтересів перед органами влади (побутовий підхід).

В. Федоренко, прихильник такого підходу, характеризує лобізм як «процес узгодження формальної влади з фактичною». Науковець підкреслює, що саме державна влада виступає найвпливовішою групою тиску: «це фактична влада, що не лише здійснює вплив, але й контролює фінансові потоки, кадрові призначення, медіа, процедури ухвалення рішень тощо, на противагу формальній владі – традиційним політичним інституціям – як суб'єктам прийняття рішень, що лише репрезентують (у кращому разі втілюють) владу, виконують формальні процедури обговорення, погодження та візування вже ухвалених фактичною владою рішень, забезпечуючи юридичне оформлення і легітимацію рішень, прийнятих фактичною владою» [50, с. 75].

Прихильники іншого підходу (юридичної), зокрема О. Гросфельд та М. Розумний, вважають, що включення до складу учасників лобістської діяльності політичних партій і рухів, депутатських груп, впливових чиновників (наприклад, керівників думських комітетів) і т. д. позбавляє лобізм властивою йому специфіки, робить можливим застосування даного поняття при описі будь-якого взаємодії, однією зі сторін якого є представник влади [43].

Варто відзначити, що обивательський підхід відображає сформовану практику лобіювання в Україні, юридичний підхід, в свою чергу, більше підходить для трирівневої (клієнт – лобіст – чиновник) системи лобізму в США. Незважаючи на те, що американські компанії все частіше вдаються до лобістських послуг колишніх конгресменів і сенаторів, прямого доступу до влади бізнес в США не має.

О. В. Дягілев справедливо стверджує: «Для того щоб виключити будь-які можливості для очевидно неевристического розширення поняття «лобізм», необхідно, по-перше, жорстко визначити лобізм як явище правове, легальне, по-друге, звужити коло суб'єктів лобізму» [14, с. 58]. У звуженні потребує не тільки коло суб'єктів лобізму, але також коло його об'єктів та сфера лобіювання.

В англосаксонській правовій та політичній традиції лобізм трактується як специфічний різновид фахової діяльності, яку здійснюють спеціалісти з взаємодії з органами державної влади (GR-менеджери) або самостійні консультанти (безпосередньо лобісти), залучені організаціями для адвокації їхніх інтересів у владних структурах [18, с. 83-89].

Характерним є формулювання, запропоноване Американською лігою лобістів: «Лобісти – це передусім фахівці з питань державного врядування, його інституційної побудови, програмної діяльності, політики та нормотворчого процесу. Крім того, виконуючи функцію ключової комунікаційної ланки з розробниками політичних рішень, вони природно залучені до планування й імплементації відповідних стратегій досягнення політичних цілей» [59].

Суміжними з лобізмом є поняття «advocacy» і «GR (Government Relations)» [18, с. 85]. Advocacy не має прямого перекладу в українській мові. В англomовній Вікіпедії advocacy визначається наступним чином: «advocacy is a political process by an individual or group which aims to influence decisions within political, economic, and social systems and institutions» [24, с. 78-89], що можна перевести як «advocacy – це практика впливу окремих осіб або груп на прийняття рішень в політичних, економічних і соціальних системах і інститутах». Таким чином, advocacy включає в себе лобізм, об'єктом якого є тільки органи влади.

Між GR (дослівно: взаємодія з державними органами) і лобізмом існують значні відмінності: якщо лобізм – це технологія для просування інтересів компанії в органах влади, то GR є складовою частиною загального менеджменту і завдання, що стоять перед ним, набагато ширше, ніж завдання, стоять перед лобізмом [8, с. 45-51]. Діяльність у сфері зв'язків з органами державної влади (GR) не обмежується лише налагодженням співпраці з владними структурами, а

виконує також функцію гармонізації внутрішньокорпоративних комунікацій між різними підрозділами компанії (зв'язки з громадськістю, маркетинговий відділ, інформаційно-аналітична служба тощо) та зовнішніми фахівцями. До компетенцій GR також належить систематичне відстеження діяльності державних інституцій і медіа, підтримка зв'язків з галузевими об'єднаннями, забезпечення участі в організованих заходах та діяльності дорадчих органів при державних структурах, а також надання експертних висновків за відповідними запитами.

Мета лобізму – добитися прийняття владного рішення, «вирішити питання» в профільному державному органі. Мета GR – «вибудувати комфортну, передбачувану систему відносин з профільними для компанії політичними стейкхолдерами». GR – це область загального менеджменту, а лобізм – це технологія [8, с. 48].

Сучасні корпорації, уникаючи використання терміна «лобізм», дедалі частіше звертаються не лише до поняття «GR» (зв'язки з органами державної влади). На професійному ринку з'явилися додаткові термінологічні конструкції, такі як «Public Affairs», «Government Affairs», «policy representation», «legislative communications», «policy marketing». Усі ці концепції є елементами єдиної системи комунікаційного менеджменту.

Термін «Public Affairs» (PA) має ширше смислове наповнення порівняно з GR, оскільки охоплює цілий функціональний комплекс, до якого, крім власне GR, належать: взаємодія з медійним середовищем (media relation), врегулювання питань у неполітичних сферах (issues management), взаємодія з місцевими громадами (community relation), корпоративна соціальна відповідальність (social responsibility) та grassroots — стратегії залучення потенціалу широких верств населення. У США термін «Government Affairs» вживається як еквівалент GR [59].

Похідними від лобізму є поняття «лобіювання» та «лобі». У науковому обігу терміни «лобізм» і «лобіювання» часто використовуються як

рівнозначні [3, с. 16-18]. Р. М. Мацкевич пропонує ці поняття розмежовувати за двома параметрами:

1) з мовної точки зору. В англійській мові суфікс *-ism-* вказує на сукупність внутрішніх властивостей даного явища, що виражає загальне уявлення про нього, а суфікс *-ing-* позначає який-небудь рух, процес.

2) як співвідношення частини і цілого. Лобізм – це явище суспільного життя, а лобіювання – це втілення лобізму в конкретній життєвій ситуації, що характеризується певними об'єктами, цілями і методами [3, с. 14-20].

З метою спрощення розуміння в рамках даної статті поняття «лобізм» і «лобіювання» будуть нами ототожнюватися.

У Професійному словнику лобістської діяльності лобі визначається як:

1) неофіційне місце консультацій щодо політичних рішень, які мають бути ухвалені в офіційному порядку в майбутньому (лобі як місце);

2) різноманіття сформувалися недержавних акторів (лобістів), цілеспрямовано які чинять тиск на орган державної влади з метою домогтися прийняття вигідного для себе політичного рішення (лобі як суб'єкт впливу) [15].

«Лобі» в даний час дійсно використовується для позначення приміщень множинного відвідування (зал очікування, парадна), розташованих, як правило, на першому поверсі багатоповерхових будівель. Але це, скоріше, архітектурне поняття, яке навряд чи можна застосувати до лобізму як правовому явищу. На нашу думку, лобі – це не лобіст, а його клієнт, група тиску (наприклад, аграрне лобі) [15, с. 10-12].

Група тиску – це об'єднання фізичних або юридичних осіб за соціальним (пенсіонери, інваліди), професійного (медичні, педагогічні працівники), економічному (підприємства, що виробляють алкогольну, тютюнову продукцію) та іншими критеріями, які прагнуть до реалізації спільного для них інтересу в державно-владному рішенні [14, с. 58-60].

Перш ніж формулювати теоретично-правові визначення лобізму, необхідно виділити його суттєві ознаки [13, с. 120-125].

1. Лобізм – це діяльність як процес активної взаємодії суб'єкта і об'єкта, під час якого суб'єкт переслідує певну мету, прагне задовольнити свої потреби за рахунок об'єкта.

При такому розумінні лобізму термін «лобістська діяльність» є тавтологічним, тому як лобізм – це і є діяльність [3, с. 18]. В даному випадку правильніше вживати поняття «лобіювання». Схожа ситуація складається при аналізі вираження «цивілізований лобізм», адже його «нецивілізована» форма – це корупція. Звісно ж, що лобізм закінчується там, де починається корупція. Іншими словами, як тільки лобіст в своїй діяльності починає вдаватися до незаконних методів тиску, він перестає бути лобістом і стає правопорушником.

2. Структурно лобіювання включає в себе суб'єкт, об'єкт і зміст.

Суб'єкт лобіювання – «агент групи тиску», лобіст, професійний посередник між клієнтом (джерелом приватного інтересу, який оплачує його послуги) і об'єктом. У США це фізичні та юридичні особи, в ФРН – тільки юридичні особи, в Україні (відповідно до одного із законопроектів) – тільки фізичні особи, що діють «від імені і в інтересах конкретних клієнтів». Лобіювання виникає з появою зацікавлених груп і стає інструментом реалізації їхніх інтересів [8, с. 47].

Говорити про лобізм, коли чиновник просуває свій особистий інтерес, наприклад, якщо він сам або його родич є членом органу управління комерційної організації, не можна. Тут мова йде, скоріше, про використання свого службового становища в корисливих цілях. Крім того, з існуючою на сьогоднішній день в Україні дворівневою системою лобізму, коли лобістом виступає чиновник або співробітник компанії, навіть в разі легалізації лобізму неможливо буде контролювати. Тому до лобістів слід відносити тільки юридичних або фізичних осіб, які пройшли відповідну процедуру реєстрації.

Об'єкт лобіювання – законодавчі та виконавчі і регіональні державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи [29, с. 116-121].

3. Лобіювання здійснюється переважно в сфері правотворчості [31, с. 110-115].

Законодавчий орган країни є, мабуть, найбільш важливим майданчиком проведення лобістської кампанії в будь-якій державі світу. Це пояснюється тим, що інтереси груп тиску лежать безпосередньо в законодавстві, а на депутатів вже спочатку накладається певна відповідальність у просуванні і відстоюванні інтересів регіону як в законотворчості, так і в бюджетному процесі [20, с. 99-104].

Складно говорити про лобіювання стосовно до індивідуального правовому акту (лобіюванні в сфері правозастосування). Коли слідчий незаконно звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності за допомогою фальсифікації доказів у кримінальній справі, мова йде про злочин, але не про лобізм як результаті взаємодії, метою якого є пошук компромісу між державним і приватним інтересами [12].

4. Лобізм – це діяльність з реалізації приватного (недержавного) інтересу [1, с. 213-215].

Наскільки в даному випадку доречно вживання слова «інтерес»? Компанія зацікавлена в ухваленні вигідного для неї владного рішення, вона до цього прагне, відчуває в цьому потребу. Інтерес-це позитивно забарвлений емоційний процес, пов'язаний з потребою дізнатися щось нове про об'єкт, підвищеною увагою до нього. Прагнення -настойчивое бажання зробити що-небудь або домогтися чого-небудь, внутрішньо обумовлена необхідність. Потреба – вид функціональної або психологічної потреби або нестачі будь-якого об'єкта, суб'єкта, індивіда, соціальної групи, суспільства [1].

Компанію не цікавить державний орган як такий, у неї немає нагальної потреби в лобіюванні, але бажання домогтися певних переваг змушує її прагнути, наприклад, до закріплення в нормативно-правового акта особливого статусу серед інших суб'єктів економічної діяльності.

Приватний інтерес – це мета, для реалізації якої клієнт (компанія, асоціація, профспілка), вдаючись до послуг лобіста, чинить тиск на представника влади.

5. Лобізм – це діяльність з реалізації приватного інтересу в державно-владному рішенні.

Державно-владне рішення – це висновок, висновок, знайдений відповідь в результаті вивчення проблеми в державному органі, її обдумування, обговорення і узгодження. Це може бути, наприклад, федеральний закон або постанову уряду.

6. Детальна правова регламентація лобіювання [10, с. 101]:

а) лобіювання повинно здійснюватися тільки зареєстрованими в установленому порядку організаціями або фізичними особами, зобов'язаними періодично звітувати про свої «успіхи» перед контролюючим їх діяльність суб'єктом;

б) лобіювання повинно здійснюватися тільки цивілізованими методами тиску, перелік і порядок застосування яких повинен міститися в законі про лобізм;

в) чиновники повинні займатися лобіюванням тільки державного (національного, громадського) інтересу. До слова, в США найуспішнішими лобістами на сьогоднішній день є колишні конгресмени і сенатори, які мають корисні контакти, які відмінно знають всі нюанси законодавчого процесу і вхожі в спортзал для діючих чиновників (вельми цікаву обставину, важливість якого не можна недооцінювати, адже після подій 11 вересня 2001 р. доступ в Капітолій для сторонніх закритий). З цієї причини законодавцем з подачі більш «слабких» лобістів робилися спроби внести зміни в закон про лобізм, який забороняє держслужбовцям займатися лобіюванням протягом п'яти років після виходу у відставку. Спроби ці зазнали невдачі, однак, імовірно, в найближчому майбутньому таке обмеження все-таки буде введено.

Відповідно, суб'єкти, що займаються лобіюванням, але не мають статусу лобіста, а також лобісти, які використовують незаконні методи тиску, повинні притягуватися до відповідальності за вчинення правопорушень.

7. Лобісти виконують функцію посередництва між громадянами, організаціями та органами влади [7, с. 12-17].

8. Лобізм надає групам тиску можливість побічно брати участь в прийнятті та реалізації державно-владних рішень, що дуже важливо, оскільки у більшості цих груп може не бути своїх представників в парламенті чи уряді [8, с. 48-50].

Лобізм як правовий інститут – це порівняно невелика, стійка група правових норм, що регулюють суспільні відносини, які за своєю природою є лобістськими, т.е. пов'язаними з прагненням групи тиску реалізувати свій інтерес в державно-владному рішенні.

Проведений аналіз понятійно-категоріального апарату лобізму, розмежування лобізму і похідних від нього, а також суміжних з ним понять, вивчення основних ознак, структури, змісту і суті лобізму, виділення трьох аспектів лобізму, які обґрунтовують його правову природу, дозволяють нам дати наступне загальне теоретико правове визначення лобізму [13, с. 200-210].:

Лобізм – це врегульована нормами права, здійснювана зареєстрованими в установленому порядку юридичними і фізичними особами діяльність по реалізації приватного інтересу в рішенні державного органу або органу місцевого самоврядування, метою якої є мінімізація або ліквідація недоліків правового регулювання певної сфери суспільних відносин.

1.3. Основні методи дослідження.

Наукові методи дослідження представляють собою інструментарій, що допомагає науковцю вирішувати дослідницькі завдання та досягати встановленої мети [30, с. 85-90]. Специфічні наукові проблеми часто потребують застосування відповідних спеціалізованих дослідницьких методів – комплексу підходів, технік та пізнавальних принципів, характерних для конкретної галузі науки.

Методи теоретичного рівня характеризуються абстрактністю та узагальненістю, забезпечуючи систематизацію емпіричних даних [46, с. 75-80]. Їх арсенал включає аксіоматичний метод, формалізацію, гіпотетичний метод, абстрагування та різноманітні логічні прийоми. Серед універсальних логічних методів виділяють аналіз, синтез пізнання, дедуктивне мислення та аналогію.

Аналітичний метод забезпечує декомпозицію об'єкта дослідження на складові елементи для їх детального вивчення [43, с. 56-62]. Натомість синтез здійснює інтеграцію компонентів у цілісну систему, формуючи якісно нове утворення з взаємодіючих частин. Моделювання трансформує реальний об'єкт у його модельне відображення. Класифікаційний підхід організовує інформацію через компаративний аналіз. Дедуктивний метод забезпечує логічний перехід від загальних принципів до окремих проявів. Аналогія формує висновки про один предмет на основі його схожості з іншими об'єктами.

Метод абстрагування дозволяє дослідникові мисленнєво відсторонитися від другорядних характеристик досліджуваного феномену, виявляючи його сутнісні властивості [30, с. 90-95]. Узагальнення визначає спільні атрибути та ознаки предмета. Ідеалізація створює теоретичні конструкти, що не мають безпосередніх аналогів у реальності. Індуктивний метод рухається від конкретних випадків до формування загальних закономірностей.

Системна методологія розглядає досліджувані об'єкти як цілісні системні утворення [46, с. 80-85]. Структурно-функціональний аналіз виокремлює структурні компоненти з інтегрованих систем. Стохастично-статистичні методики враховують вплив різних випадкових факторів на досліджувані процеси.

Серед ключових методів теоретичного пізнання важливе місце посідає формалізація, яка трансформує змістове знання у знаково-символічну форму, становлячи основу алгоритмізації та програмування [30, с. 100-105]. Аксиоматичний метод ґрунтується на вихідних постулатах, з яких логічно виводяться похідні твердження. Гіпотетико-дедуктивний підхід формує мережу взаємопов'язаних гіпотез, з яких згодом екстрагуються положення щодо емпіричних даних.

Метод руху від абстрактного до конкретного відображає траєкторію наукової думки від початкової абстракції через послідовні фази поглиблення та розширення знання до бажаного кінцевого результату, створюючи цілісну теоретичну репрезентацію досліджуваного об'єкта [46, с. 90-95].

Емпіричний методологічний арсенал орієнтований на вивчення практичних реалій та їх наслідків, забезпечуючи збір фактажу, ідентифікацію та опис явищ [30, с. 110-115]. Він охоплює спостереження, порівняльний аналіз, точні вимірювання та експериментальні дослідження.

Спостереження являє собою активний пізнавальний процес, що базується на сенсорному сприйнятті та практичній діяльності, будучи найбільш фундаментальним дослідницьким методом. Його результати формуються об'єктивно, незалежно від суб'єктивних бажань, волевиявлення чи емоцій дослідника, надаючи інформацію про властивості та відносини реально існуючих феноменів [30, с. 120-125].

Порівняльний метод виявляє подібності та відмінності між явищами чи предметами, ідентифікуючи їхні спільні та повторювані характеристики [21, с. 68-72].

Метод вимірювання визначає кількісні параметри досліджуваних величин у відповідних одиницях, забезпечуючи максимально точні дані про навколишній світ [43, с. 65-70].

Експериментальний метод передбачає цілеспрямоване втручання в природні умови існування явищ та об'єктів, відтворюючи їх специфічні аспекти в контрольованому середовищі, створеному дослідником для реалізації наукових завдань [46, с. 100-105]. Теоретичною і методологічною основою роботи є основоположні ідеї та концепції філософсько-політичного вчення про суспільство, публікації й висновки вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячені аналізу лобізму та процесу його функціонування в політичному житті суспільства. Соціально-філософські методи дослідження поставленої проблеми та розв'язання її конкретних завдань доповнюються іншими методами: історичним, структурно-функціональним, логічним, аксіологічним, діяльнісним. У роботі використовуються наукові ідеї та положення політології, соціології, культурології, формальної логіки та деяких інших наук. Важливими методологічними вимогами, які використовуються в контексті нашої роботи,

виступають опосередкованість і варіативність соціального пізнання, багатовимірність соціального знання.

Методологія дослідження представлена, насамперед, філософсько-соціологічним аспектом учення про діалектичні суперечності, аналізом політологічних досліджень і публіцистичних творів, що відображають сучасні суспільні процеси [30, с. 130-135]. Основним методологічним інструментарієм виступають принципи, закони і категорії діалектики, велике значення приділено суб'єктно-об'єктним відносинам і діяльнісному підходу.

Методологія розгляду проблеми зіставлення інтересів у взаємовідносинах суспільства, держави й армії ґрунтується на формуванні та застосуванні загальносоціологічних принципів: наступності, системності, об'єктивності, оптимальності, гуманності, правової достатності, балансу влади, свободи слова [46, с. 110-115]. Прояв цих принципів у суспільному розвитку неоднозначний, особливо яскраво вони спостерігаються в період реформ, причому в повнішому обсязі вони реалізуються у процесі формування зрілих демократичних інститутів сучасного суспільства.

Найважливішим методологічним положенням роботи є обґрунтування об'єктивності формування груп інтересів у суспільстві та їхнього впливу на владні інститути [3, с. 18-20]. Разом із тим велике значення надається і суб'єктивному чиннику – усвідомленій лобістській діяльності соціальних суб'єктів і соціальних груп, що впливають на темпи й характер дозрівання та розв'язання суспільних суперечностей у різних сферах, зокрема й у військово-політичній.

Політологічний характер дослідження полягає:

- по-перше, у використанні філософського, загальнополітологічного і загальносоціологічного категорійного апарату соціальної філософії при вивченні лобізму як явища політичного життя суспільства;
- по-друге, у здійсненні суб'єктно-об'єктного і суб'єктно-суб'єктного аналізу функціонування різноманітних проявів лобізму в сучасному українському суспільстві;

- по-третє, у застосуванні політологічних методів вивчення власне лобізму як явища, механізму його прояву, а також особливостей функціонування армії в системі політичних відносин [46, с. 120-125].

У дослідженні також використовуються спеціальні методи політологічної науки, зокрема:

- інституційний метод, який дає змогу вивчити лобізм як політичний інститут, проаналізувати його структуру, функції, механізми взаємодії з іншими політичними інститутами;

- порівняльний метод, який застосовується для аналізу моделей лобізму в різних країнах, порівняння форм і методів лобістської діяльності;

- біхевіористський метод, що уможливорює вивчення поведінки суб'єктів лобістської діяльності, їхніх мотивацій, стратегій і тактик впливу на об'єкти лобіювання;

- нормативно-ціннісний метод, який дає змогу оцінити лобістську діяльність з погляду її відповідності демократичним нормам і цінностям, етичним стандартам;

- метод кейс-стаді, що використовується для аналізу конкретних прикладів лобістської діяльності в Україні [30, с. 150-155].

Особливу увагу в дослідженні приділено методам аналізу нормативно-правової бази, що дає змогу оцінити стан правового регулювання лобістської діяльності в Україні, зокрема в контексті прийняття Закону України «Про лобіювання».

Комплексне застосування цих методів забезпечує всебічний аналіз лобізму як системи реалізації групових інтересів у представницькій владі України, дає змогу розкрити механізми інституціоналізації лобізму та визначити перспективи його розвитку в умовах демократичних перетворень.

РОЗДІЛ 2

ЛОБІЗМ ЯК СИСТЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ

2.1. Поняття, структура та функції лобізму.

Для глибокого розуміння феномену лобістської діяльності необхідно насамперед охарактеризувати сутність лобізму, дослідити його концептуальний апарат та етимологію терміну «лобізм» [53, с. 320-325]. Слово «лобі» має латинське середньовічне походження і первинно використовувалося для позначення накритої території для прогулянок або коридору [54].

Починаючи з 1553 року, цим терміном називали галереї для прогулянок у монастирях, а через століття – відповідні приміщення в британській Палаті громад. Політичних конотацій слово набуло приблизно через двісті років у Сполучених Штатах, де ним почали характеризувати практику купівлі голосів парламентарів у коридорах Конгресу. Формування традицій лобіювання пов'язують із періодом президентства Улісса Гранта (1869-1877) – воєначальника, який уславився під час Громадянської війни 1861-1865 років. За свідченнями, 18-й президент США та його оточення після робочого дня полюбляли проводити час у вестибюлі (лобі) одного з готелів, де урядовці та сенатори спілкувалися з відвідувачами, вислуховували їхні звернення і, часто безоплатно, а за винагороду, обіцяли задовольнити висловлені прохання. У XIX столітті «лобістами» іменували прохачів, які відвідували державні інституції. За тогочасними нормами, таким особам не дозволялося заходити до залів засідань, де відбувався законотворчий процес, тому вони залишалися в передпокоях та приймальнях [53, с. 330-335].

Згідно з трактуванням «Словника іноземних слів» (1986), виданого в радянську добу, поняття «лобі» та «лобізм» визначалися як «мережа офісів і представництв великих монополістичних об'єднань при законодавчих органах США, які в інтересах цих монополій впливають (включно з підкупом) на законодавців і державних службовців заради ухвалення вигідних рішень при

затвердженні законів, розподілі урядових замовлень тощо». «Лобі» також називали представників цих структур (лобістів). Подібне визначення містилося і в політологічному словнику (1995) [35, с. 35-40].

Таким чином, в радянській літературі під лобізмом розумілося явно негативне явище соціального і політичного життя суспільства, спрямоване на реалізацію інтересів корпоративних структур, в тому числі і на шкоду державі [37, с. 87-94]. Особливо відзначалася не цілком ясна юридична природа цього явища, насамперед в методах і механізмах його реалізації (шантаж, підкуп). В сучасних умовах трактування понять «лобізм» і «лобіювання» у вітчизняній літературі істотно змінилася.

По-перше, в умовах демократії лобізм стає невід'ємним явищем суспільного і політичного життя [31, с. 115-120].

По-друге, прикладний аспект дослідження лобізму має надзвичайно важливе значення [32, с. 200-205]. Процес представництва інтересів групами тиску визначається як лобізм, і цей термін має численні дефініції. Розглянемо деякі з них.

Лобізм трактується як спеціальна система та методика організації окремих суспільних груп через цілеспрямований вплив на законодавчі та виконавчі гілки влади [14, с. 57-60].

Також лобізм визначають як активність юридичних і фізичних осіб стосовно федеральних державних органів з метою здійснення впливу на виконання ними їхніх законодавчо визначених функцій.

Інше визначення характеризує лобізм як тиск на владних суб'єктів, відповідальних за ухвалення рішень, з боку різноманітних угруповань або так званих груп тиску.

Лобізм також описується як багаторівнева система, на вершині якої перебуває політик (або група політиків), що пропонує та втілює рішення. Середню ланку формують експерти, консультанти, виконавці – часто колишні державні службовці, професійні правники, фахівці з громадської думки. Лобізм (від англійського слова lobby – кулуари, де парламентарі могли взаємодіяти з

відвідувачами) – це особливий інститут політичної системи, який функціонує як механізм впливу приватних та громадських структур, політичних організацій, професійних об'єднань, корпорацій, підприємницьких спілок (тобто груп тиску) на процес прийняття парламентських рішень.

Передусім лобізм стосується бюджетних асигнувань, фінансових дотацій, керівних позицій у парламентських комітетах. Лобізм визначають також як цілеспрямоване встановлення зв'язків з посадовцями чи службовцями виконавчих відомств від імені іншої сторони з наміром вплинути на прийняття вигідних офіційних рішень [31, с. 120-125].

За твердженням британського фахівця К. Кумса, в західній науковій традиції найчастіше використовують два визначення лобізму:

1. лобізм – це реалізація права кожного громадянина звертатися з петицією до уряду;
2. лобізм – професійна діяльність співробітників або спеціалізованих консультантів, залучених компаніями, діловими та професійними асоціаціями, профспілками та іншими групами для представництва інтересів цих організацій у процесі формування державної політики [58, с. 120-125].

Вищенаведені визначення пропонують схожі трактування поняття «лобіювання». У цих дефініціях можна виокремити кілька спільних елементів.

По-перше, вони передбачають наявність суб'єктів та об'єктів впливу, де об'єктами виступають законодавчі та виконавчі органи влади.

По-друге, лобістська діяльність завжди спрямована на просування певних інтересів.

По-третє, лобісти виконують посередницьку функцію між громадянами, організаціями та державними інституціями.

По-четверте, лобізм забезпечує громадським групам можливість опосередкованої участі в процесах прийняття рішень.

У українських наукових та інших джерелах, а також в зарубіжній літературі існують і інші визначення даного явища, зокрема, говорять про «групах тиску», «групах за інтересами» [56, с. 200-210]. Група інтересів –

добровільне об'єднання людей, колектив, організація з формальної основною структурою, в якій особисті вимоги з'єднані з матеріальною і духовною суспільною користю. Члени висловлюють себе всередині своєї організації або висловлюються щодо інших груп і політичних інститутів [56, с. 210-215].

Групи інтересів виконують такі функції:

1. *Визначення інтересів.* Різні інтереси учасників об'єднання втілюються в конкретні формули і вимоги об'єднання.

2. *Узагальнення і формулювання основних інтересів.* Цей процес необхідний для того, щоб об'єднання могло впливати на політичний процес, також узагальнення та формулювання інтересів надзвичайно важливі для держави.

3. *Вибір інтересів.* Від правильного вибору інтересів залежить здатність впливу об'єднання на політичну систему, так як вона може реалізувати лише обмежене число інтересів. Надзвичайна різноманітність груп інтересів викликає необхідність їх класифікації. Вчені по-різному класифікують ці групи інтересів. Одним із прикладів такої типології можна назвати класифікацію німецького вченого Ульріха фон Алемана [14, с. 60-63].

Основним критерієм даної класифікації є сфера діяльності.

1. *Організовані інтереси в економічній сфері:*

а) підприємницькі об'єднання та об'єднання самостійних категорій працівників;

б) профспілки;

в) споживчі спілки.

2. *Організовані інтереси в соціальній сфері:*

а) об'єднання захисту соціальних прав;

б) об'єднання соціальних досягнень (благодійні громадські спілки);

в) групи самодопомоги (анонімних алкоголіків).

3. *Організовані інтереси в сфері дозвілля і відпочинку:*

а) спортивні союзи та об'єднання;

б) гуртки для спілкування і реалізації хобі.

4. Організовані інтереси в сфері релігії, науки і культури:

- а) церкви, секти;
- б) наукові асоціації;
- в) загальноосвітні гуртки, клуби з мистецтва.

5. Організовані інтереси в суспільно-політичній сфері:

- а) духовні, етичні, правозахисні об'єднання;
- б) суспільно-політичні об'єднання (екологічні, роззброєння) [57, с. 150-

160].

Наступною сходинкою організації інтересів є групи тиску.

Група тиску – це організація, створена для захисту інтересів і надання тиску на органи державної влади з метою домогтися від них прийняття рішень, відповідних її інтересам.

У своїй діяльності групи тиску розрізняються:

- 1) за метою: групи, що відстоюють матеріальні інтереси, і групи, що підтримують ідеологічні, моральні принципи;
- 2) за родом: приватні групи – громадські;
- 3) за структурою: масові (профспілки) – кадрові (з обмеженим числом членів) [9, с. 50-62].

Визначення феномена групи тиску включає в себе три елементи: існування організованої групи, захист інтересів і здійснення тиску на владу. Головною що утворює силою груп тиску є еліта, найбільш впливова частина суспільства. Таким чином, лобізм – складний соціо і суспільно-політичний феномен, який існує в різноманітних формах, що реалізується через різні інструменти і механізми, але представляє собою завжди одне – атрибут представництва інтересів. По суті, лобізм – це технологія подолання протиріч між актуальною потребою в представництві корпоративного інтересу і відсутністю легітимного механізму його обліку.

2.2. Організаційно-правові форми і методи лобізму.

Історичний досвід показує, що взаємодія між суспільством і державою здійснюється в основному через спеціальні інститути [21, с. 68-72]. З боку держави беруть участь державний апарат і органи політичної влади, з боку суспільства – організації, групи та інші об'єднання, складові його інституційну інфраструктуру. Ця інфраструктура в системному плані розпадається на два принципово різних освіти – політичні партії і групи інтересів. Причому кожне взаємодіє з державою по своїх каналах і своїми методами. Партії роблять це через вибори, парламенти і місцеві представницькі установи.

Вибудовують систему територіального представництва, тоді як групи інтересів здійснюють така взаємодія, входячи в безпосередній контакт з державою та її органами, через систему функціонального представництва [21, с. 92].

Залежно від ступеня відкритості і демократичності політичної системи можна виділити основні моделі лобізму: плюралістичну і корпоративну. На думку теоретика плюралістичного підходу Р. Даля, конкуренція різноманітних груп інтересів, у яких нерівні вихідні можливості і, отже, нерівні сфери впливу і важелі тиску на прийняття рішень, лежить в основі функціонування політичної системи, яку можна визначити як «поліархію» – правління багатьох, в рамках якого держава надає групам інтересів арену для узгодження думок [27, с. 218-223].

У сучасній політичній теорії держава розглядається не лише як середовище, а й як активний учасник змагання за розподіл сфер впливу [14, с. 93]. Плюралістична модель представництва інтересів характеризується спонтанним формуванням численних груп тиску, які перебувають у стані конкуренції [27, с. 219-220]. Ці групи автономно, без втручання держави, формулюють власні інтереси, обирають своїх лідерів і визначають межі просування цих інтересів. В одному секторі діяльності може функціонувати декілька таких груп, жодна з яких не володіє монополією на представництво інтересів. Досягнення цілей будь-якою з цих груп, тобто

здійснення впливу на державні структури, є результатом конкурентного протистояння.

Корпоративна модель представництва інтересів фундаментально відрізняється від плюралістичної. Її сутність можна визначити як «соціально-політичну організацію суспільного буття, за якої взаємодія між групами інтересів і політичною системою здійснюється через корпоративні структури – організоване представництво груп інтересів з метою розробки, ухвалення та подальшої імплементації рішень» [14, с. 95].

Розвиток корпоративної моделі розпочався у другій половині XIX – на початку XX століття, еволюціонувавши від інструменту інтеграції суб'єктів соціально-економічних відносин у тоталітарних і авторитарних режимах до сучасної концепції соціального партнерства. Рання корпоративістська модель характеризувалася жорсткими зв'язками між примусово створеними «корпораціями» та державними інституціями, відповідальними за економіку й соціальну сферу. Навіть у випадках, коли ця підсистема доповнювалася парламентським рівнем, як у фашистській Італії, реальна політична влада у центрі та на місцях концентрувалася в руках партійно-державної верхівки. За таких умов групи інтересів є відносно малочисельними, мають дієві важелі впливу на державну політику, функціонально впорядковані та ієрархізовані. Джерелом такого порядку виступає держава, яка надає певній групі виключне право на представництво конкретного інтересу в обмін на можливість відповідним чином впливати на формування цього інтересу та селекцію лідерів [14, с. 41].

Можна виділити ключові риси корпоративного типу представництва інтересів. По-перше, корпоративні організації монопольним по своїй суті, джерелом цього статусу є держава. По-друге, вони поєднують в собі як функції управління, так і функції представництва. По-третє, держава розглядається як головний інструмент виявлення інтересів, саме відбирає і визначає певну, ідеологічно надійну групу, в результаті чого говорити про конкуренцію вже не доводиться [5, с. 30-33].

У сучасній неокорпоративістській парадигмі взаємодії важливу роль відіграють добровільні об'єднання, насамперед профспілкові організації та бізнес-структури [14, с. 45-50]. Їхня співпраця з державними інституціями також ґрунтується на суто добровільних засадах та принципах паритетності, причому учасники таких відносин мають повну свободу як припинити взаємодію, так і трансформувати її в площину плюралістичних механізмів. Найдосконалішими прикладами ліберального корпоративізму вважаються «шведська модель» та австрійська система соціальної співпраці.

Отже, визначальною характеристикою плюралістичної моделі є конкурентність, відкрите змагання груп тиску за вплив на державні органи, тоді як корпоративізм характеризується наявністю своєрідних «картельних домовленостей», функціональним розмежуванням сфер діяльності та закріпленням за певними групами виключного права представляти конкретні інтереси. Домінування тих чи інших форм лобіювання в певному політичному режимі зумовлюється комплексом різноманітних чинників, насамперед загальною специфікою політичної системи.

Наприклад, в радянській політиці з її ступенем централізації переважало корпоративне лобіювання як в сфері економіки, так і в будь-якій іншій сфері суспільного життя. В економіці лобіювання концентрувалася в централізованих і офіційно затверджених групах функціонального представництва. В інших сферах критерієм відбору груп, яким надавалася монополія на представництво тієї чи іншої категорії інтересів, служила найчастіше вірність панівної ідеології. Але корпоративне представництво виникає не тільки в авторитарних державах. Навіть в сучасних демократичних державах у багатьох секторах діяльності кількість абсолютно вільних, що діють на конкурентній основі груп тиску порівняно невелика [36, с. 97].

Хоча плюралістична і корпоративна концепції висловлюють різні варіанти або моделі взаємодії зацікавлених груп і держави, їх не можна розглядати в якості «рівнозначних» або взаємовиключних. Якщо корпоративна модель строго обмежена сферою взаємодії груп інтересів і держави, то плюралістична

поширюється на всю сферу взаємодії суспільства і держави, включаючи плюралізм партій, ЗМІ, і, таким чином, визначає характер суспільно-політичної системи як такої [5, с. 30-32].

Плюралістична модель являє собою систему прямих і зворотних зв'язків, де лобізм – важливе, але не єдине їх прояв. Незважаючи на особливості практики лобізму в різних країнах, суб'єкти лобізму, як правило, мають ідентичну психологією діяльності, характеризують характеризується пошуковим поведінкою і специфічної мотиваційної спрямованістю [27, с. 222].

У західному науковому дискурсі виокремлюють три базові типології лобізму:

1. «прямий лобізм», що передбачає безпосередню взаємодію з представниками владних інституцій, яку здебільшого здійснюють фахові лобісти;
2. «непрямий лобізм», що реалізується через організацію різноманітних публічних заходів громадського спрямування;
3. «внутрішній лобізм», коли адвокацію інтересів у владних структурах здійснюють особи, які працюють у цих органах або мають з ними безпосередні зв'язки [46, с. 200-205].

Класифікація видів лобіювання за формою включає: безпосереднє та опосередковане, сплановане й ситуативне, плюралістичне та корпоративне, тактичне й стратегічне, легальне та протиправне. За змістовим наповненням розрізняють активні та пасивні, емоційні й раціональні, одноразові та систематичні види лобіювання [29, с. 116-121].

При безпосередній лобістській діяльності суб'єкт лобізму виступає і як організатор, і як виконавець усього процесу адвокації інтересів. Натомість при опосередкованому лобіюванні створюються і підтримуються спеціальні групи тиску. В умовах відсутності законодавчого регулювання лобістської діяльності опосередкована форма стає однією з найпоширеніших практик [29, с. 119].

Що стосується лобістської діяльності, здійснюваної в умовах легітимності, то можна виділити ряд загальних характерних рис, властивих легітимному

лобізму. По-перше, основним інститутом, де найбільш яскраво проявляється подібна форма відстоювання групових інтересів, є парламент. Парламент будь-якої країни постійно перебуває в центрі суспільно-політичного життя, є місцем перетину і зіткнення існуючих в суспільстві численних інтересів, мотивів, потреб. Незмінним атрибутом парламентського життя є важливість виконуваних даним органом функцій і наявність лобістського тиску на діяльність парламенту. Процес лобіювання в парламентській діяльності показує наявність численних суб'єктів групового тиску, що відображають широкий спектр існуючих в суспільстві інтересів. Очевидно, що існування законних рамок, що регулюють лобістську діяльність, дає суспільству та іншим соціальним групам певні механізми контролю за діяльністю лобістів, в тому числі і фізичних осіб. По-друге, в більшості країн лобізмом займаються як фізичні, так і юридичні особи, але реєстрації підлягають фізичні особи, які займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю [10, с. 99-101].

У законодавстві деяких країн зустрічаються обмеження у виборі клієнтів лобістської діяльності, наприклад, ними можуть бути тільки недержавні організації. У ряді країн, зокрема у Франції, лобістами не можуть бути фізичні особи. Групові інтереси у всьому різноманітті їх конкретних форм є основною причиною, виходячи з якої член парламенту починає формувати свою позицію з того чи іншого законопроекту. В американській політичній термінології існує поняття «вбудований лобіст». Він застосовується по відношенню до конгресменів, які на постійній основі відстоюють певні корпоративні інтереси [18, с. 99].

Непослідовність, суперечливість політичної поведінки членів парламентів частіше виникає при відсутності феномена «вбудованого лобізму» і пояснюється зміною партнерів з числа лобістських структур [18, с. 99]. Очевидно, що подібне явище, як правило, виникає при відсутності легітимності лобістської діяльності. Предметом лобіювання найчастіше стають умови господарської діяльності, власність, податки, квоти, ліцензії, державні замовлення [8, с. 50]. В умовах легітимного лобізму в середовищі лобіюють організацій, як правило, досягається

угода про основоположні метою тиску на державу шляхом різнобічного лобіювання.

При цьому можливі різноманітні модифікації, способи існування і прояви лобізму [18, с. 100]. Якщо провести порівняльний аналіз, то можна виявити види лобіювання, більш характерні для легітимної його форми. Як правило, легітимне лобіювання буває частіше безпосереднє, ніж опосередковане; стратегічне частіше, ніж ситуаційне; кримінальне рідше, ніж законне; пряме частіше, ніж непряме. Опосередкована форма використовується і при легітимному лобізмі, але найчастіше в ній немає необхідності. Однак легітимна модель також не може забезпечити стовідсоткового контролю над діяльністю лобістів. Так, наприклад, у ФРН різноманітних «груп інтересів» тільки в західних землях налічується від 4 до 5 тис. [27, с. 221].

У лобістській сфері задіяні значні фінансові кошти, наприклад, в США тільки на послуги непрямого лобізму, здійснюваного через PR-компанії, в 1999-2000 рр. було витрачено близько 790 млн доларів. Очевидно, що проконтролювати грошові суми, які направляються на лобіювання, можна тільки в умовах легітимності, хоча прагнення використовувати не встановлені законом способи лобізму має місце і при його легітимності [10, с.101].

Таким чином, легітимна і нелегітимна моделі лобізму за своєю формою переплітаються, і ясно, що неможливо поставити під громадський контроль всі прояви лобізму. Так, наприклад, якщо на приватній зустрічі представник корпорації пропонує висунути потрібний законопроект і в подяку внести потрібну суму в передвиборний фонд, подібні дії є одним з жорстких проявів лобізму [12, с. 110-115]. Довести факт такої домовленості майже неможливо. Фактично це можна розглядати як підкуп, але з юридичної точки зору це всього лише вплив, так як передача грошей в виборчий фонд являє собою виявлення політичних уподобань, що гарантовано першою поправкою до Конституції США [10, с. 102].

Одним з головних завдань для апарату лобіювання є правильний вибір об'єкта тиску. Наприклад, якщо новообраний парламент буде голосувати за

готується законопроект, чому віддати перевагу: внести трохи грошей до передвиборчих фондів якомога більшого числа кандидатів; внести велику суму тим депутатам, хто, за прогнозами, вже має хороші шанси; розподілити всю суму серед тих, хто, ймовірно, виявиться в комітеті, що готує законопроект? Правильно зроблений вибір визначає успіх лобіювання. Крім передачі грошей в виборчий фонд, серед інших методів лобіювання можна відзначити «фінансові консультації», допомогу в правильному розміщенні капіталів, тиск громадської думки, що виробляються в дружніх ЗМІ, приватні домовленості щодо подальшої кар'єри лобіюється особи [15, с. 48].

Отже, існують різні підходи до класифікації лобізму, основними з них є корпоративна і прюралістическая моделі, однак на практиці переважають змішані типи представництва інтересів.

2.3. Зарубіжний досвід інституціоналізації лобістської діяльності.

Серед країн Східної Європи, де інститут лобізму отримав законодавче оформлення та правову основу функціонування, вирізняються передусім Литва та Польща. Варто зазначити, що спроби легітимізації лобістської діяльності здійснювалися також в Угорщині, проте вони не мали значного успіху.

Литовська Республіка стала першою з постсоціалістичних держав, яка запровадила нормативно-правове регулювання лобістської діяльності. Це було здійснено через прийняття Закону «Про лобістську діяльність», ухваленого у 2000 році, який набув чинності 1 січня 2001 року [28, с. 134-137]. Каталізатором для прийняття цього нормативного акту послужила серія корупційних скандалів, у яких фігурували депутати сейму та представники органів місцевого самоврядування [44]. Уже в травні 2001 року до закону були внесені перші редакційні корективи.

Відповідно до литовського законодавства, лобістська діяльність визначається як платні або безоплатні дії фізичної особи, спрямовані на здійснення впливу з метою забезпечення того, щоб в інтересах замовника

лобістських послуг були змінені, доповнені чи визнані такими, що втратили чинність, чинні правові акти, або прийняті чи відхилені нові нормативно-правові акти [44]. Таке тлумачення має досить широкий характер, але при цьому обмежується впливом виключно на законодавчі органи.

Литовський закон «Про лобістську діяльність» чітко окреслює перелік дій, які не підпадають під визначення лобістської діяльності [29, с. 118]:

- діяльність власників, видавців і працівників засобів масової інформації, пов'язана з розповсюдженням інформації про нормативно-правові акти та їх проекти, публікацією повного тексту або його частини, оглядів і коментарів (ця норма не застосовується, якщо представники медіа отримують винагороду за лобістську діяльність);

- дії осіб, які на запрошення державних або муніципальних установ беруть участь у підготовці, обговоренні або тлумаченні проектів нормативно-правових актів (безоплатно або за винагороду);

- діяльність державних політиків, державних службовців та посадових осіб, спрямована на ініціювання, підготовку, обговорення, прийняття або тлумачення законопроектів та інших нормативно-правових актів у межах їхніх посадових обов'язків;

- діяльність некомерційних організацій, що здійснюється в загальних інтересах їхніх співробітників з метою впливу на зміну, доповнення, скасування чинних правових актів або прийняття/відхилення нових нормативно-правових актів;

- діяльність науковців та педагогів, за винятком випадків, коли вони діють в інтересах замовника лобістської діяльності;

- висловлення думки фізичною особою щодо зміни, доповнення або скасування правових актів, за винятком випадків, коли вона діє в інтересах замовника лобістської діяльності [29, с. 118].

Понятійний апарат Закону Литви «Про лобістську діяльність» включає також такі категорії, як «лобіст», «клієнт лобістської діяльності», «повідомлення

лобіста», «дохід лобіста», «витрати лобіста». Окрім цього, закон визначає обставини, які унеможливають зайняття лобістською діяльністю [28, с. 136].

Зокрема, забороняється бути лобістом фізичній особі, яка:

1. не досягла 18-річного віку;
2. є колишнім державним політичним діячем або державним службовцем (крім громадських посадових осіб), якщо з моменту завершення терміну її повноважень або служби, або втрати статусу державного службовця до моменту реєстрації в Реєстрі лобістів минуло менше одного року;
3. є діючим державним політичним діячем або державним службовцем, якому згідно з законодавством, що регулює його службу, заборонено обіймати посади в органах управління бюро, агентств, організацій, отримувати винагороду за роботу в цих структурах, працювати співробітником, радником, експертом або консультантом у приватних установах або отримувати будь-яку іншу винагороду, крім встановленої законодавчими актами;
4. має незняту судимість [28, с. 136].

Додатково варто зазначити, що литовське законодавство забороняє банківським установам займатися лобістською діяльністю. На відміну від законодавства США, яке не встановлює обмежень для колишніх посадовців щодо заняття лобістською діяльністю (відомі випадки, коли американські державні службовці відкривали власні лобістські компанії наступного дня після звільнення з державної служби), Закон Литовської Республіки чітко забороняє колишнім посадовцям займатися лобістською діяльністю протягом року після припинення державної служби.

Литовське законодавство детально визначає права та обов'язки лобістів. Відповідно до закону, лобісти мають право:

- брати участь у підготовці проєктів нормативно-правових актів і надавати пояснення, необхідні для розробки нормативних актів чи їх альтернатив;

- за власною ініціативою проводити кваліфіковану експертизу чинних правових актів або їх проєктів, щоб представити висновки та коментарі клієнтам лобістських дій;
- здійснювати роз'яснювальну роботу з громадськістю, переконувати державні та муніципальні установи в доцільності прийняття або відхилення тих чи інших правових актів, внесення змін або доповнень до них;
- інформувати громадськість, організації про проєкти правових актів, які розробляються в сеймі, уряді або інших державних чи муніципальних установах;
- робити повідомлення в ЗМІ та брати участь у громадських заходах;
- збирати та аналізувати інформацію про законодавство і передавати її клієнтам лобістських дій;
- пропонувати законодавцям ініціювати внесення змін до чинних правових актів;
- організовувати та фінансувати зустрічі законодавців із представниками клієнта лобістських дій;
- організовувати та фінансувати опитування громадської думки щодо проєктів правових актів або виконання чинних нормативних актів;
- організовувати та фінансувати представницькі заходи з питань законодавства;
- організовувати та фінансувати зустрічі державних політичних діячів і державних службовців з громадськістю з проблем законодавства;
- отримувати копії проєктів правових актів та іншої інформаційної документації відповідно до законодавства Литовської Республіки;
- уповноважувати іншу особу для подання звіту щодо лобістських дій від свого імені в порядку, передбаченому законом [28, с. 136-137].

Водночас литовські лобісти зобов'язані:

1. письмово повідомляти Головного Уповноваженого Комісії з етики про припинення лобістської діяльності не пізніше ніж протягом одного робочого

дня з моменту, коли їм стає відомо про обрання на посаду державного політичного діяча або призначення державним службовцем;

2. діяти відповідно до цього Закону, інших законів та нормативно-правових актів Литовської Республіки.

Законодавство Литви запроваджує обов'язкову реєстрацію лобістів. Процедура реєстрації детально описана в законі і не потребує додаткових роз'яснень. Реєстрацію лобістів у Литві здійснює Головний Уповноважений Комісії з етики, який також веде Реєстр лобістів [28].

Метою Закону «Про лобістську діяльність» є регулювання лобістської діяльності, здійснення контролю над особами, які займаються нею, а також встановлення відповідальності за порушення його положень. Однак на практиці культура лобістської діяльності в Литовській Республіці ще не сформувалася повною мірою, відсутня традиція взаємодії з законодавчими органами виключно через лобістів.

Необхідно зазначити, що в 2014 році питання врегулювання лобізму знову обговорювалося на урядовому рівні в Литві. Зокрема, Урядовий комітет у лютому 2014 року відхилив проєкт Закону «Про відкритість лобістської діяльності», підготовлений Бюро з боротьби та запобігання корупції (KNAB). Рішення мотивувалося тим, що чинне законодавство вже передбачає порядок регулювання лобістської діяльності, а також тим, що на Литву, як на члена Європейського Союзу, поширюється дія законодавчих актів ЄС [28, с. 140].

Загалом, Закон Литовської Республіки «Про лобістську діяльність» можна охарактеризувати як збалансований і дієвий інструмент регулювання діяльності груп інтересів, зацікавлених у здійсненні легального впливу на органи державної законодавчої влади. Характерними рисами литовського законодавства у сфері регулювання лобістської діяльності є запозичення позитивного досвіду низки демократичних держав, включаючи США, та його адаптація з урахуванням національних особливостей Литовської Республіки.

Важливо підкреслити, що законодавство Литви прямо забороняє лобістам та їхнім клієнтам передбачати таку форму оплати за лобістську діяльність, за якої

розмір винагороди залежить від внесення поправок, доповнень або відхилення будь-якого чинного правового акта чи прийняття/відхилення нового нормативного документа. Також передбачена заборона фінансування лобістської діяльності за рахунок державного бюджету.

Слабким місцем литовського законодавства є відсутність ефективних норм і положень, які передбачають відповідальність за порушення законодавства про лобістську діяльність. Законом передбачена лише адміністративна та цивільно-правова відповідальність лобіста в разі заподіяння шкоди третім особам його діями [28, с. 136-142].

Польська модель регулювання лобістської діяльності закріплена в Акті «Про лобістську діяльність у законодавчому процесі» від 7 липня 2005 року [38]. Поштовхом до легалізації інституту лобізму та створення відповідної нормативно-правової бази в Польщі стали резонансні корупційні скандали [32, с. 300]. Зокрема, у звіті Світового банку про корупцію в 1999 році йшлося про різноманітні форми лобіювання в сеймі, включаючи надання фінансових вигод в обмін на сприяння у блокуванні або зміні положень законодавчих актів.

Особливе значення для розвитку законодавства про лобістську діяльність мала так звана «справа Льва Ривіна». У 2002 році кінопродюсер Лев Ривін вимагав у Адама Міхніка, головного редактора найбільшої та найавторитетнішої газети Польщі «Газета виборча», хабар у розмірі 17,5 млн доларів, обіцяючи внести до проєкту закону про телебачення і радіомовлення зміни, вигідні для видавця цієї газети. Ця справа продемонструвала, що в законодавчому процесі Польщі тиск різних груп інтересів мав значно більше значення, ніж суспільні інтереси. Цей скандал переконав як політичну еліту, так і суспільство в необхідності врегулювати лобістську діяльність спеціальним законом [32, с. 300-302].

Польський Акт «Про лобістську діяльність у законодавчому процесі» встановлює правила професійної лобістської діяльності, порядок нагляду державними органами за лобістами, процедури обліку та реєстрації осіб, що займаються професійною лобістською діяльністю, а також відповідальність за

порушення цього законодавчого акта. Точне та чітке визначення лобіювання є основою для ефективного використання інституту лобізму в суспільно-політичному житті.

Згідно з цим Актом, лобістська діяльність (лобізм) включає будь-яку діяльність, спрямовану на здійснення впливу на органи державної влади в законодавчому процесі. Польська модель регулювання лобізму орієнтована виключно на лобіювання в законотворчому процесі і не поширюється на органи виконавчої та судової влади [38].

Після прийняття Акта виникли дискусії щодо того, що він не містить чітких положень про поширення його норм на місцевий рівень. Під час роботи Надзвичайного комітету сейму було наголошено, що місцеві органи влади включені до поняття державної влади, а також що прозорість прийняття рішень на місцевому рівні в жодному разі не може бути зменшена [33, с. 5]. Однак ці заяви не вплинули на формулювання положень закону.

Відповідно до Акта, Рада Міністрів Польщі має готувати, принаймні раз на шість місяців, програму законодавчої роботи, яка повинна містити: детальну інформацію про заплановані зміни до законів; вказівку на орган, відповідальний за розробку закону; прізвище, ім'я і посаду особи, відповідальної за підготовку проєкту закону; посилання на веб-адресу офіційного інформаційного бюлетеня [38].

Усі документи, пов'язані з розробкою проєктів законів, мають бути опубліковані в цьому бюлетені. Будь-яка особа, ознайомившись із програмою законодавчої ініціативи, може повідомити про зацікавленість у роботі над певним законопроєктом, а згодом взяти участь у його розробці.

Підвищення прозорості діяльності лобістів є одним із основних принципів польського законодавства про лобістську діяльність. Публічний доступ до інформації про лобістську діяльність є гарантією відповідності дій лобістів вимогам закону.

Наразі в Польщі функціонує Асоціація професійних лобістів (Association of Professional Lobbyist in Poland), яка відстежує сучасні тенденції у сфері

регулювання лобістської діяльності у світі та надає рекомендації щодо впровадження нових підходів у Польщі [32, с. 5].

Важливо звернути увагу на досвід регулювання лобізму на загальноєвропейському рівні [60, с. 230-235]. Європейський Союз запровадив Реєстр прозорості, до якого мають бути внесені всі організації та особи, які займаються лобістською діяльністю в інституціях ЄС. Цей реєстр є публічним і доступним через інтернет, що забезпечує прозорість лобістської діяльності.

У 2021 році було підписано Міжінституційну угоду між Європейським парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією про обов'язковий Реєстр прозорості, що стало важливим кроком у напрямку посилення регулювання лобістської діяльності на рівні ЄС. Ця угода передбачає, що взаємодія з інституціями ЄС можлива лише для зареєстрованих лобістів [60, с. 235].

Для України досвід правового регулювання лобізму на європейському рівні має особливу цінність, оскільки євроінтеграційні процеси спонукають вітчизняних лобістів виходити з національного на загальноєвропейський рівень діяльності. Однак важливо розуміти, що просте копіювання досвіду зарубіжних країн не є оптимальним рішенням. Необхідно розробити власну модель правового регулювання лобістської діяльності, яка враховуватиме специфіку політичної системи України, особливості розвитку громадянського суспільства та традиції взаємодії між владою і бізнесом [52, с. 157-173].

У цьому контексті прийняття Закону України «Про лобіювання» від 23 лютого 2024 року № 3606-IX є значним кроком уперед у сфері інституціоналізації лобізму в Україні. Цей закон враховує як міжнародний досвід, так і національні особливості, створюючи правову основу для цивілізованої лобістської діяльності [39].

Закон України «Про лобіювання» [39]. визначає лобіювання як «діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета

лобіювання». Цей закон, подібно до литовського та польського, передбачає створення Реєстру прозорості та встановлює вимоги до суб'єктів лобістської діяльності.

Подальше вивчення та аналіз зарубіжного досвіду інституціоналізації лобістської діяльності, а також моніторинг імплементації нового Закону України «Про лобіювання» допоможуть удосконалити правове регулювання лобізму в Україні та сприятимуть розвитку демократичних механізмів взаємодії між громадянським суспільством, бізнесом і державою.

2.4. Правова неурегульованість лобістської діяльності в представницьких органах державної влади України.

Після проголошення незалежності України у 1991 році перед законодавчими органами постало безліч питань, що потребували термінового вирішення. Серед них особливе місце посідала необхідність законодавчої регламентації видів діяльності, які раніше не практикувалися в умовах централізованої планової економіки. Природно, що ґрунтовним законотворчим ініціативам передували відповідні наукові розвідки, зокрема й дослідження феномену лобізму як суспільно-політичного явища. Вже наприкінці 1990-х років науковці сформулювали основні характеристики лобізму, виокремивши: наявність суб'єктів та об'єктів лобістського впливу; існування визначених інтересів, що спонукають до лобістської діяльності; посередницьку роль лобістів між групами інтересів, громадянами, організаціями та державними органами; розширення можливостей для різних громадських груп брати участь у прийнятті стратегічних економічних і політичних рішень [1, с. 4-5].

Фундаментальною основою для формування правового поля щодо регулювання лобістської діяльності стало прийняття Конституції України. Основний закон визначив народ «єдиним джерелом влади» та закріпив право громадян на участь в управлінні державними справами [2, ст.ст. 5, 38]. Численні науковці, серед яких А. Євгенієва [13, с. 32], В. Ф. Нестерович [26, с. 158], А. М.

Онупрієнко [30, с. 38], О. Л. Порфирович [31, с. 124], наголошують, що саме конституційні положення створюють засадничі умови для легітимного здійснення лобістської діяльності в Україні.

Протягом наступних двох десятиліть конкретизація конституційних норм, що створюють підґрунтя для лобістської діяльності, здійснювалась лише опосередковано через різноманітні нормативно-правові акти [7, с. 15]. Українські вчені запропонували ряд класифікацій цих актів з позиції їх впливу на розвиток лобізму. Особливо змістовною виглядає систематизація, розроблена В. Ф. Нестеровичем, який виділяє п'ять груп нормативно-правових актів:

Перша група – акти, що забезпечують публічність і транспарентність правотворчого процесу, надаючи можливість зацікавленим сторонам взаємодіяти з владними суб'єктами та реалізовувати непряме лобіювання.

Друга група – акти, що створюють правові механізми для просування громадянами власних інтересів через звернення до державних органів та органів місцевого самоврядування стосовно прийняття, відхилення чи скасування певних нормативних рішень.

Третя група – акти, що забезпечують право громадян на об'єднання в громадські організації для спільного просування своїх інтересів на правотворчому рівні.

Четверта група – акти, що формують конституційно-правові засади лобіювання в процесі місцевої нормотворчості.

П'ята група – акти, що регламентують участь бізнес-спільноти в розробці нормативних рішень в економічній сфері в рамках регуляторної політики [7, с. 15].

Хоча така класифікація має значну наукову цінність для дослідження опосередкованого регулювання лобіювання, вона також підкреслює критичну потребу в спеціалізованому законодавчому акті, який би безпосередньо врегульовував лобістську діяльність [34, с. 29-38].

Упродовж останніх двох десятиліть було розроблено численні проєкти нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання лобістської

діяльності. На жаль, більшість із них не отримали подальшого розвитку, не дійшовши навіть до етапу комітетського розгляду у Верховній Раді. Ті ж законопроекти, які все ж таки розглядалися, були відхилені на різних стадіях законодавчого процесу [6].

Більшість відхилених законопроектів пропонували загальне регулювання лобістської діяльності як цілісного явища, хоча й містили певну диференціацію її суб'єктів. Розуміння необхідності спеціалізованого регулювання окремих видів лобізму сформувалося пізніше. Яскравим прикладом такого підходу є законопроект «Про діяльність лобістів у Верховній Раді України» 2003 року [8, с. 49].

Пізніше, у 2009 році, Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» [9, с. 105-110]. Щодо питання президентського чи «прем'єрського» лобізму Р. М. Мацкевич слушно зауважує: «Законодавча база, яка регулює різні аспекти вищезазначеного типу лобістської діяльності, існує лише в тих країнах, де до лобізму та його складових чинників ставляться як до звичайних атрибутів існування демократичного суспільства» [10, с. 219]. Втім, за відсутності загального законодавчого регулювання лобізму в Україні, говорити про нормативне врегулювання його специфічних напрямів видається передчасним.

Значущим кроком у вирішенні проблеми законодавчої неврегульованості лобізму в Україні можна вважати подання до Верховної Ради України проекту Закону «Про лобізм» № 5144 у вересні 2016 року. Проте, після року розгляду законопроект було відкликано. Цей документ пропонував визначення лобізму як «професійної діяльності суб'єкта лобізму, спрямованої на просування законів, інших нормативно-правових актів, їх проектів під час процесу розробки, прийняття, скасування або зміни їх органами державної влади України, органами місцевого самоврядування України, іншими суб'єктами владних повноважень України, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів; представництво та захист інтересів замовника послуг з лобізму» [11, с. 100-105].

Загалом, законопроект був збалансованим – окрім термінологічного апарату, він закріплював принципи лобізму, дозволені методи лобістської діяльності та процедури набуття й припинення права на здійснення лобізму суб'єктами такої діяльності.

Переломним моментом у процесі інституціоналізації лобізму в Україні стало прийняття 23 лютого 2024 року Закону України «Про лобіювання» № 3606-ІХ, який був підписаний Президентом України 12 березня 2024 року та набув чинності 14 березня 2024 року [39]. Цей закон нарешті заповнив багаторічну законодавчу прогалину в регулюванні лобістської діяльності та став важливим кроком у виконанні Україною зобов'язань щодо вступу до Європейського Союзу.

Згідно з прийнятим Законом, лобіювання визначається як «діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання». Закон чітко відмежовує лобістську діяльність від інших форм впливу на політичні рішення, зокрема від діяльності громадських організацій, адвокатів-кампаній неприбуткових організацій, наукової та науково-технічної діяльності, представництва зовнішньополітичних інтересів органами дипломатичної служби тощо.

Ключовою інновацією закону є створення Реєстру прозорості – інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечуватиме збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про суб'єктів лобіювання та їхню звітність. Відповідно до закону, лобіювання без реєстрації в Реєстрі прозорості заборонено. Контроль за дотриманням законодавства у сфері лобіювання покладено на Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [39].

Для забезпечення дотримання нового законодавства 21 березня 2024 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про

адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері лобіювання» № 3620-IX, який запровадив адміністративну відповідальність за незаконне здійснення лобіювання, порушення обмежень щодо предмета лобіювання, неподання або несвоєчасне подання звітів суб'єктами лобіювання тощо [49].

15 жовтня 2024 року Кабінет Міністрів України постановою № 1175 затвердив Положення про Реєстр прозорості, що є важливим кроком для практичної реалізації положень Закону «Про лобіювання». Згідно з останніми змінами, внесеними Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» від 19 листопада 2024 року № 4059-IX, введення в дію Закону «Про лобіювання» відтерміновано до 1 вересня 2025 року. Таке рішення пояснюється необхідністю належної підготовки до імплементації закону, зокрема створення Реєстру прозорості та проведення широкої інформаційної кампанії для роз'яснення положень закону та особливостей його застосування.

Прийняття Закону «Про лобіювання» відповідає міжнародним стандартам та рекомендаціям, зокрема Десяти принципам прозорості та доброчесності лобіювання, схваленим Організацією економічного співробітництва та розвитку, а також рекомендаціям, наданим в рамках четвертого раунду оцінювання GRECO «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів». Цей закон є важливим кроком на шляху України до Європейського Союзу, оскільки його прийняття було однією з вимог Європейської Комісії для початку переговорів про вступ [52, с. 160-165].

Таким чином, після тривалого періоду законодавчої неврегульованості лобізму в Україні, прийняття спеціалізованого закону створює правові засади для цивілізованого функціонування лобізму як важливого інституту представництва інтересів різних груп у процесі прийняття політичних рішень. Це сприятиме підвищенню прозорості політичних процесів, зменшенню корупційних ризиків та розвитку демократичних механізмів взаємодії між громадянським суспільством, бізнесом і державою.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЛОБІЗМУ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми та перспективи інституціоналізації лобізму у діяльності центральных органів влади.

Тривалий час в Україні існувала парадоксальна ситуація, за якої лобістська діяльність здійснювалася фактично, але не мала офіційного законодавчого регулювання [11, с. 110-115]. Необхідність інституціоналізації лобіювання ставала все більш очевидною з огляду на низку суспільно-політичних факторів.

Перший фактор пов'язаний з переважно негативним сприйняттям лобіювання у суспільній свідомості, його асоціацією з протекціонізмом, корупційними практиками, тіньовими політичними процесами та клановістю. Такий негативний образ не є випадковим, оскільки від самого початку державної незалежності лобістська практика в Україні набула олігархічного характеру, істотно відрізняючись від традиційних форм лобізму, притаманних розвиненим демократіям.

Другий фактор зумовлений суспільними трансформаціями останніх років, які активізували формування нових організованих груп інтересів та підвищили зацікавленість у лобістських механізмах як серед бізнес-структур, так і серед неурядових організацій, кількість яких постійно зростає в процесі становлення громадянського суспільства.

Третій фактор відображає проблему вибору інструментів впливу. Бізнес-групи, зацікавлені в просуванні власних інтересів, змушені вдаватися або до корупційних схем, або до безпосередньої участі в органах влади, що призводить до зрощування бізнесу і влади. У деяких випадках спостерігається монополізація такого впливу, що унеможливорює захист інтересів цілих суспільних верств і сприяє подальшій олігархізації держави [11, с. 115-117].

Цей процес злиття влади та бізнесу активно розпочався у середині 1990-х років і був тісно пов'язаний з приватизаційними процесами. Прагнення отримати контроль над державним майном спонукало вітчизняні бізнес-структури шукати неринкові способи просування своїх інтересів [9, с. 82]. Як наслідок, в Україні поряд з прямим лобізмом (безпосередня взаємодія з представниками влади) та непрямим лобізмом (організація публічних заходів для формування сприятливої громадської думки) сформувався «внутрішній» лобізм, коли інтереси просуваються безпосередньо особами, які працюють в органах влади. Це призвело до практичного стирання межі між суб'єктом і об'єктом лобіювання.

Четвертий фактор стосується руйнівного впливу нелегальних методів лобіювання на моральні та правові засади суспільства, що супроводжується падінням суспільної довіри до владних інституцій. Така практика також перешкоджає повноцінній реалізації конституційних прав громадян, зокрема права на участь в управлінні державними справами та права на звернення до органів влади [11, с. 118].

Сукупна дія зазначених факторів блокувала трансформацію лобізму в ефективний механізм узгодження політичних інтересів. Відсутність належної правової регламентації сприяла монополізації впливу на прийняття владних рішень окремими суб'єктами, поглиблювала взаємопроникнення лобізму і корупції, унеможливлювала встановлення дієвого державного та громадського контролю за цим явищем.

Водночас процеси формування громадянського суспільства та переорієнтація значної частини вітчизняного бізнесу на цивілізовані форми підприємницької діяльності сформували суспільний запит на законодавчу легалізацію та впорядкування лобістської діяльності [11, с. 120-125].

Для введення українського лобізму в правове поле існувало чимало конституційних та законодавчих підстав. Хоча Конституція України безпосередньо не регламентує лобістську діяльність, Основний закон містить ряд положень, що створюють підґрунтя для визначення і регулювання лобізму, зокрема:

- ст. 5 – «єдиним джерелом влади в Україні є народ, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування»;
- ст. 34 – «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»;
- ст. 36 – «громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод»;
- ст. 38 – «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами»;
- ст. 40 – «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звертання або особисто звертатися в органи державної влади, органи місцевого самоврядування і до посадових і службових осіб цих органів» [8, с. 50-52].

Таким чином, лобіювання можна розглядати як один із механізмів реалізації конституційних прав громадян. Правові засади лобістської діяльності також були частково відображені в Законах України «Про об'єднання громадян» та «Про звернення громадян». Закон «Про об'єднання громадян» встановлював, що «право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань» [7, с. 12-18].

Закон «Про звернення громадян» закріплював право громадян «звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами і пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів і скаргою про їх порушення» [6].

Певні аспекти лобістських відносин також регулювалися законами про громадські об'єднання, про запобігання корупції, про державну службу, про політичні партії, про інформацію, про професійні спілки, про підприємництво, про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо [3, с. 18-20]. Однак жоден із цих законодавчих актів не забезпечував належної прозорості лобістської діяльності та не встановлював чітких комунікативних каналів для доступу різних об'єднань до владних структур.

Переломною подією у процесі інституціоналізації лобізму в Україні стало прийняття 23 лютого 2024 року Закону України «Про лобіювання» № 3606-IX, який був підписаний Президентом України 12 березня 2024 року та набув чинності 14 березня 2024 року [39]. Цей закон став результатом тривалої роботи, численних законодавчих ініціатив та суспільних дискусій щодо врегулювання лобістської діяльності.

Закон визначає лобіювання як «діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання». Закон чітко розмежовує лобістську діяльність і діяльність громадських організацій, наукову та науково-технічну діяльність, представництво зовнішньополітичних інтересів органами дипломатичної служби тощо.

Ключовою інновацією закону є створення Реєстру прозорості – інформаційно-комунікаційної системи, що забезпечуватиме збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про суб'єктів лобіювання та їхню звітність. Відповідно до закону, лобіювання без реєстрації в Реєстрі прозорості заборонено. Контроль за дотриманням законодавства у сфері лобіювання покладено на Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК).

Для забезпечення виконання положень закону про лобіювання 21 березня 2024 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України

про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері лобіювання» № 3620-IX, який запровадив адміністративну відповідальність за незаконне здійснення лобіювання, порушення обмежень щодо предмета лобіювання, неподання або несвоєчасне подання звітів суб'єктами лобіювання тощо [49].

15 жовтня 2024 року Кабінет Міністрів України постановою № 1175 затвердив Положення про Реєстр прозорості, що є важливим кроком для практичної реалізації положень Закону «Про лобіювання». Проте, відповідно до змін, внесених Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» від 19 листопада 2024 року № 4059-IX, введення в дію Закону «Про лобіювання» відтерміновано до 1 вересня 2025 року. Таке рішення пояснюється необхідністю належної підготовки до імплементації закону, зокрема створення Реєстру прозорості та проведення широкої інформаційної кампанії для роз'яснення положень закону та особливостей його застосування.

Для ефективної інституціоналізації лобізму в Україні необхідно враховувати специфічні риси вітчизняної лобістської практики, серед яких [13]:

- історично сформований тіньовий характер лобізму, що реалізується через корупційні схеми та неформальні домовленості, з переважанням лобістських стратегій, заснованих на особистих зв'язках;
- недостатній розвиток громадянського суспільства та дефіцит впливових інститутів, здатних ефективно представляти інтереси різних соціальних груп;
- вузькосоціальний характер лобізму, де основним суб'єктом виступають фінансово-промислові групи, інтереси яких глибоко інтегровані з процесом прийняття нормативно-правових актів;
- відсутність чіткого розмежування між бізнесом і політикою, коли підприємці захищають свої інтереси безпосередньо з позицій в парламенті чи урядових структурах;
- неефективність традиційної для демократичних країн триланкової схеми лобіювання (група тиску – професійні лобісти – центри прийняття рішень), оскільки в українських реаліях лобіст і політик часто поєднані в одній особі;

- наявність різних комунікативних каналів у системі лобізму: відносно цивілізоване лобіювання через громадські організації та використання неформальних контактів галузевими і регіональними групами впливу;

- переважання лобіювання через органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів, Офіс Президента) порівняно з законодавчим органом (Верховна Рада), оскільки урядові постанови набувають чинності відразу після підписання, на відміну від законів, що потребують проходження трьох читань у парламенті;

- поширення різних форм лобіювання: індивідуального (характерного для потужних підприємств), кланового (пов'язаного з просуванням інтересів бізнес-політичних груп), самопротегування (коли державні структури безпосередньо беруть участь в економічній діяльності);

- присутність впливового іноземного та етнічного лобі [13, с. 150-155].

Для перетворення українського лобізму на прозорий інститут політичної системи необхідною є реалізація комплексу заходів [47, с. 105-110].

По-перше, прийняття Закону України «Про лобіювання» заклало основу для формування правового поля функціонування лобізму, проте ефективна імплементація його положень потребує розробки та прийняття ряду підзаконних нормативних актів, які детально регламентуватимуть усі аспекти лобістської діяльності.

По-друге, надзвичайно важливим завданням є зміна суспільного сприйняття лобізму та реабілітація цього феномену в очах громадськості. Для цього необхідне проведення широкомасштабної інформаційно-просвітницької кампанії, спрямованої на роз'яснення сутності цивілізованого лобізму та ознайомлення з успішним зарубіжним досвідом. Ефективними формами такої діяльності можуть бути презентації, круглі столи, науково-практичні конференції із залученням провідних міжнародних фахівців та представників правозахисних організацій.

По-третє, правова регламентація лобіювання повинна супроводжуватися посиленням антикорупційних заходів, які реалізуються через НАЗК та інші спеціалізовані антикорупційні органи. Особливу увагу слід приділити розробці

механізмів відмежування легітимної лобістської діяльності від корупційних практик [12, с. 200-205].

По-четверте, необхідна цілеспрямована робота з політичними діячами та державними службовцями як об'єктами лобіювання, а також з представниками бізнесу та неурядових організацій як потенційними суб'єктами лобістської діяльності. Важливим інструментом такої роботи може стати проведення спеціалізованих тренінгів, семінарів, поширення інформаційних матеріалів про ефективні легальні методи лобіювання [43, с. 80-85].

По-п'яте, з огляду на відтермінування введення в дію Закону «Про лобіювання» до 1 вересня 2025 року, критично важливим є належне технічне забезпечення функціонування Реєстру прозорості та розробка детальних методичних рекомендацій щодо реєстрації суб'єктів лобіювання та подання ними звітності [49].

Отже, прийняття Закону України «Про лобіювання» стало важливим кроком на шляху інституціоналізації лобізму в Україні та виконання міжнародних зобов'язань, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів. Цей закон відповідає Десяти принципам прозорості та доброчесності лобіювання, схваленим Організацією економічного співробітництва та розвитку, а також рекомендаціям, наданим в рамках четвертого раунду оцінювання GRECO.

Однак сам факт прийняття закону не є достатнім для повноцінної трансформації лобізму в цивілізований інститут політичної системи. Ефективна імплементація законодавчих норм потребує комплексного підходу, який включає формування відповідної інфраструктури, зміну суспільного сприйняття лобізму, розвиток професійної спільноти лобістів та налагодження дієвих механізмів контролю за лобістською діяльністю.

Успішна інституціоналізація лобізму в Україні сприятиме підвищенню прозорості політичних процесів, зменшенню корупційних ризиків та розвитку демократичних механізмів взаємодії між громадянським суспільством, бізнесом і державою.

3.2. Специфіка інституціоналізації лобізму у діяльності органів місцевої влади.

Питання законодавчого регулювання лобістської діяльності в Україні тривалий час залишалося невирішеним, що створювало умови для функціонування тіньових механізмів впливу на органи влади різних рівнів, включаючи місцеві [8, с. 48-50]. Правове впорядкування лобізму вимагало системного підходу і комплексного втручання держави, яке б включало створення нормативної бази та формування відповідних інституцій взаємодії між органами влади та представниками бізнесу (суспільні та експертні ради, комітети з асоційованими членами від підприємницьких структур тощо). Ефективне регулювання також передбачало прийняття супутніх нормативно-правових актів, які б встановлювали межі лобістського впливу, зокрема законів про державну службу, про фінансування виборчих кампаній, про медіа та інших [8, с. 49].

Реформування вітчизняної системи лобіювання потребувало звернення до законодавчого досвіду країн з розвиненими інститутами лобізму, адаптуючи їхні напрацювання до українських реалій. Незважаючи на важливу роль лобізму в механізмі демократичного урядування, специфічною рисою лобістського впливу залишається його потенційна непрозорість. Як для посадовців, так і для лобістів існує спокуса домовитися про найвигідніше для обох сторін рішення, ігноруючи законодавчі вимоги та інтереси громадськості, що може потребувати додаткових ресурсів. Саме тому межа між легітимним лобізмом як інструментом демократії та корупцією як зловживанням владним становищем для особистої вигоди є надзвичайно тонкою, що зумовлює гостру потребу в законодавчому регулюванні лобістської діяльності та забезпеченні належного суспільного і державного контролю за нею [2, с. 95-102].

До прийняття спеціалізованого законодавства про лобіювання в Україні сформувалися різноманітні форми лобістської діяльності, зокрема на місцевому рівні. Одна з поширених форм – прямий індивідуальний лобізм, що ґрунтується на особистих зв'язках підприємців з посадовцями. Цей різновид лобізму

доступний переважно для фінансово потужних компаній, належить до «тіньового» типу лобіювання і здійснюється здебільшого в структурах виконавчої влади. Іншою формою «тіньового» лобіювання є клановий лобізм – просування інтересів підприємств, що входять до складу бізнес-політичних груп [8, с. 48-50].

Клановий лобізм демонструє високу ефективність, оскільки спирається на авторитет і ресурси згуртованої групи підприємців та фінансистів, які володіють значними матеріальними активами, контролюють політичні партії та ЗМІ, мають розгалужені особисті зв'язки серед політичної еліти. Характерною особливістю кланового лобіювання, на відміну від індивідуального, є можливість його реалізації через публічні канали – партійні фракції, ЗМІ, при цьому справжні цілі таких кампаній зазвичай приховуються. Головна мета кланового лобіювання майже завжди полягає в набутті привілейованого статусу для одного чи кількох пов'язаних між собою підприємств.

Окремою формою лобізму в Україні є багатовекторне лобіювання – діяльність, що здійснюється за допомогою всіх доступних засобів та у всіх можливих напрямках впливу. При такому підході використовуються міждержавні структури, лобістські організації (асоціації, спілки), парламентські групи впливу (фракції, неформальні групи, окремі депутати), державні комітети, профільні міністерства, посадові особи в уряді, держкомітетах, радники при прем'єр-міністрів, президентській адміністрації тощо [2, с. 97-100].

Застосування багатовекторного лобіювання напряму залежить від фінансових можливостей зацікавленої сторони та наявності особистих і політичних зв'язків. Такий різновид лобізму характерний для найпотужніших корпорацій чи об'єднань компаній. Саме тому багатовекторне лобіювання потребує пріоритетної уваги з боку держави в контексті демократизації політичних процесів.

Серед типових для України форм «тіньового» лобіювання можна виділити самопротегування, механізм якого ґрунтується на можливості певного державного органу безпосередньо брати участь в економічній діяльності,

наприклад, створювати підприємства чи надавати субсидії існуючим суб'єктам господарювання. У такому випадку відомство одночасно поєднує три функції: ведення економічної діяльності, підтримку «своїх» підприємств та лобіювання прийняття сприятливих для них нормативних актів. З огляду на безпосередню зацікавленість державного органу в результатах лобіювання, ця форма отримала назву самопротегування.

До основних форм лобізму належить також парламентський лобізм, який не завжди має публічний та колегіальний характер. Доцільно розмежовувати «тіньовий» парламентський лобізм з його різновидами та «відкритий» лобізм, що базується на публічній аргументації та колегіальності у прийнятті рішень [9, с. 50-62].

В українських реаліях особливу актуальність має регіональний вплив на рішення, що приймаються в столиці. Формування регіонального курсу впливу можна аналізувати в рамках відносин «центр регіону – периферія регіону». У центрі регіону формуються політичні, економічні, культурні ідеї, що складають ідеологічну основу регіону та втілюються в регіональному патріотизмі. Через механізми регіонального патріотизму мешканці певної території усвідомлюють свою географічну та ідеологічну самотність у межах єдиної держави. Це створює підґрунтя для місцевих політичних та бізнесових еліт здійснювати вплив на ухвалення в Києві законів та рішень, що сприяють розвитку локальних галузей економіки та бізнесу [2, с. 95-97].

Окремої уваги заслуговує малодосліджений, але надзвичайно потужний феномен «етнічного лобізму», який поширений у багатьох країнах, зокрема й в Україні. «Етнічне лобі» функціонує в різних державах, особливо багатонаціональних, і спрямоване переважно на задоволення потреб представників конкретної етнічної групи. Яскравим прикладом є США, де значну роль у суспільно-політичному житті відіграють національні лобістські групи: єврейська, польська, арабська тощо. Вони використовують наявні ресурси для просування інтересів своїх діаспор та країн походження. Найдієвішими

інструментами впливу в цьому контексті виступають фінансові ресурси, медіа, електоральна підтримка [37, с. 87-94].

За загальним визнанням, найпотужнішою лобістською організацією в США є «Американсько-Ізраїльський комітет громадської діяльності» (AIPAC), що спеціалізується на зміцненні відносин між США та Ізраїлем, збільшенні обсягів безоплатної американської фінансової, технологічної та військової допомоги Ізраїлю. Ізраїльське лобі в США має доступ до впливових медіа-корпорацій, включаючи телеканали NBC і CBS, газети New York Times та Washington Post. Традиційно ізраїльське лобі мало суттєвий вплив у Демократичній партії, а від часів президентства Дж. Буша – і в Республіканській партії.

В Україні, у Верховній Раді та уряді, також присутнє потужне етнічне лобі. Наша держава стала ареною діяльності різноманітних лобістських структур, що представляють інтереси іноземних урядів [37, с.90-94].

Прийняття Закону України «Про лобіювання» № 3606-IX від 23 лютого 2024 року створило нові правові рамки для лобістської діяльності не лише на національному, але й на місцевому рівні. Відповідно до закону, об'єктом лобіювання виступає «суб'єкт правотворчої діяльності (крім Українського народу на всеукраїнському референдумі, територіальної громади на місцевому референдумі) та/або суб'єкт правотворчої ініціативи» [39]. Це визначення включає органи місцевого самоврядування, які приймають нормативно-правові акти на локальному рівні.

Важливо підкреслити, що закон містить суттєве положення щодо діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування – така діяльність не класифікується як лобіювання. Це дає можливість об'єднанням місцевого самоврядування, таким як Асоціація міст України, Асоціація об'єднаних територіальних громад та іншим, продовжувати свою діяльність із представництва інтересів територіальних громад без необхідності реєстрації в якості суб'єктів лобіювання [29, с. 116-117].

Запровадження правового регулювання лобізму на місцевому рівні набуває особливого значення в контексті процесу децентралізації, що активно відбувається в Україні. Розширення повноважень органів місцевого самоврядування та збільшення фінансових ресурсів, якими вони розпоряджаються, природно підвищує інтерес різноманітних груп впливу до лобіювання своїх інтересів саме на місцевому рівні [25, с. 300-310].

Інституціоналізація лобізму в діяльності органів місцевої влади має специфічні риси, зумовлені такими чинниками:

1. *Територіальна близькість місцевої влади до громадян*, що створює передумови для більш безпосередніх контактів між представниками влади та різними групами інтересів. Ця близькість може як сприяти демократизації процесу прийняття рішень, так і створювати ризики неформального впливу.

2. *Нижчий рівень публічності та прозорості* процесу прийняття рішень на місцевому рівні порівняно з національним. Місцеві нормативно-правові акти часто не отримують такої уваги ЗМІ та громадськості, як загальнодержавні, що може створювати умови для непрозорого лобіювання.

3. *Значний вплив локальних бізнес-еліт* на органи місцевого самоврядування, особливо в невеликих громадах, де економіка може суттєво залежати від діяльності одного чи кількох підприємств.

4. *Обмежені можливості громадського контролю* за лобістською діяльністю на місцевому рівні через недостатній розвиток локальних громадських організацій, незалежних ЗМІ та інших інститутів громадянського суспільства [30, с. 95-100].

У світлі прийнятого закону «Про лобіювання», регулювання лобістської діяльності на місцевому рівні потребуватиме підвищеної уваги з боку контролюючих органів, насамперед Національного агентства з питань запобігання корупції, оскільки саме на цьому рівні можуть виникати найсуттєвіші ризики зловживань та корупційних практик [49].

Для забезпечення ефективної інституціоналізації лобізму на місцевому рівні необхідно реалізувати ряд цілеспрямованих заходів:

1. *Освітні та навчальні програми* для представників органів місцевого самоврядування з питань взаємодії з лобістами, спрямовані на підвищення обізнаності щодо правових рамок лобіювання, розпізнавання потенційних корупційних ризиків та дотримання етичних стандартів.

2. *Розробка детальних методичних рекомендацій* щодо застосування положень закону про лобіювання саме на місцевому рівні, з урахуванням специфіки місцевого самоврядування та регіональних особливостей.

3. *Впровадження механізмів громадського контролю* за лобістською діяльністю в органах місцевого самоврядування, включаючи забезпечення публічного доступу до інформації про зареєстрованих лобістів, їхніх клієнтів та предмет лобіювання на місцевому рівні.

4. *Створення умов для розвитку професійного лобізму* на місцевому рівні як альтернативи неформальним методам впливу, що передбачає формування спільноти професійних лобістів, які дотримуються етичних стандартів та працюють у правовому полі.

5. *Інтеграція положень про лобіювання в локальні нормативно-правові акти*, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема в регламенти місцевих рад, положення про постійні комісії тощо.

6. *Регулярний моніторинг та оцінка ефективності* застосування законодавства про лобіювання на місцевому рівні, виявлення проблемних аспектів та розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання [25, с. 310-315].

З огляду на відтермінування введення в дію Закону України «Про лобіювання» [49] до 1 вересня 2025 року (відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» від 19.11.2024 № 4059-IX), існує достатній часовий проміжок для підготовки місцевих органів влади до функціонування в нових правових умовах. Цей період доцільно використати для [1, с. 211-218]:

1. Розробки та впровадження пілотних проєктів у окремих громадах щодо прозорості взаємодії з лобістами.

2. Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед потенційних суб'єктів лобіювання на місцевому рівні.

3. Створення локальних реєстрів зацікавлених сторін, які можуть стати базою для майбутнього Реєстру прозорості в частині лобіювання на місцевому рівні.

4. Формування практичних рекомендацій для НАЗК щодо особливостей моніторингу та контролю за лобістською діяльністю в органах місцевого самоврядування [1, с. 211-218].

Впровадження прозорих механізмів лобіювання на місцевому рівні має потенціал стати важливим чинником розвитку локальної демократії та підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас, реалізація цього потенціалу потребує системного підходу та координації зусиль усіх зацікавлених сторін – органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та інститутів громадянського суспільства [47].

У перспективі інституціоналізація лобізму на місцевому рівні може сприяти:

- підвищенню якості місцевих нормативно-правових актів за рахунок залучення експертних знань та врахування інтересів різних груп стейкхолдерів;
- зменшенню корупційних ризиків через переведення процесів впливу в прозору, контрольовану площину;
- розвитку місцевого самоврядування та громадянського суспільства через формування нових каналів комунікації між владою та громадою;
- більш збалансованому розподілу місцевих ресурсів з урахуванням реальних потреб та інтересів різних соціальних груп;
- поступовому формуванню культури цивілізованого лобізму як невід'ємного елемента демократичного процесу на всіх рівнях [47, с. 105-110].

Отже, прийняття Закону України «Про лобіювання» створює передумови для трансформації лобістської діяльності на місцевому рівні з непрозорого, часто корупційного процесу в легітимний механізм узгодження інтересів різних

соціальних груп у процесі прийняття рішень органами місцевого самоврядування. Успішність цієї трансформації залежить від ефективності імплементації законодавчих норм, розвитку інституційної спроможності контролюючих органів та формування культури цивілізованого лобізму серед усіх учасників цього процесу.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження лобізму як системи реалізації групових інтересів у представницькій владі України можна зробити такі висновки:

1. Дослідження ступеня наукової розробленості проблеми лобізму в українській та зарубіжній науковій літературі виявило неоднорідність підходів до вивчення цього явища. У зарубіжній науці сформувалися два основні напрями: негативний підхід, представлений роботами Ф. Шміттєра, Д. Лоурі, К. Лоренца, П. Лумана, П. Бурдьє, які розглядають лобізм як загрозу для представництва суспільних інтересів, та позитивний підхід (К. Поппер, В. Ойкен, Д. Вілсон, М. Урбан), що трактує лобізм як невід'ємний елемент демократичного процесу. Вітчизняна школа політології демонструє переважно позитивне ставлення до лобізму. Серед українських дослідників вагомий внесок у вивчення проблематики зробили: О. В. Дягілев (конституційно-правові аспекти), Ю. А. Загоруйко (інституціоналізація лобізму), В. Ф. Нестерович (теорія та практика лобіювання), Т. С. Андрійчук (громадське лобіювання), О. В. Молодцов (мережевий підхід), В. Л. Федоренко (інституціоналізація лобізму в Україні).

Встановлено, що недостатньо дослідженими залишаються питання специфіки прояву лобізму в умовах трансформаційних суспільств та методики виявлення і вирішення суперечностей у цій сфері.

2. У результаті обґрунтування понятійно-категоріального апарату дослідження сформульовано авторське визначення лобізму як врегульованої нормами права діяльності, яку здійснюють зареєстровані в установленому порядку юридичні і фізичні особи з метою реалізації приватного інтересу в рішенні державного органу або органу місцевого самоврядування, спрямованої на мінімізацію або ліквідацію недоліків правового регулювання певної сфери суспільних відносин.

Розмежовано суміжні поняття: лобізм та лобіювання (як співвідношення явища та процесу), лобізм та advocacy (лобізм є складовою advocacy), лобізм та GR (Government Relations), де лобізм виступає технологією, а GR – областю загального менеджменту.

Виділено суттєві ознаки лобізму: діяльнісний характер; структурованість (суб'єкт-об'єкт-зміст); здійснення переважно в сфері правотворчості; спрямованість на реалізацію приватного інтересу в державно-владному рішенні; детальна правова регламентація; посередницька функція між громадянами та владою; забезпечення непрямой участі в прийнятті рішень.

3. Аналіз поняття, структури та функцій лобізму дозволив визначити його як складний соціально-політичний феномен, що являє собою атрибут представництва інтересів та технологію подолання протиріч між потребою в представництві корпоративного інтересу та відсутністю легітимного механізму його обліку.

Структурно лобізм включає три основні компоненти: суб'єкт лобіювання (лобіст як професійний посередник між клієнтом і владою), об'єкт лобіювання (законодавчі та виконавчі органи влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи), зміст лобіювання (конкретні інтереси, що просуваються).

Функції лобізму в політичній системі включають: представництво інтересів різних соціальних груп; інформаційну функцію (надання експертної інформації органам влади); комунікативну функцію (забезпечення зв'язку між суспільством та владою); інтеграційну функцію (об'єднання груп зі схожими інтересами); контрольну функцію (моніторинг діяльності влади).

4. Охарактеризовано організаційно-правові форми і методи лобізму, виділено дві основні моделі: плюралістичну (характеризується спонтанним формуванням численних конкуруючих груп тиску) та корпоративну (обмежена кількість груп з монопольним правом на представництво певних інтересів). За формою здійснення виокремлено: прямий лобізм (безпосередня взаємодія з представниками влади), непрямий лобізм (організація публічних заходів для формування сприятливої громадської думки), внутрішній лобізм (просування

інтересів особами, що працюють у владних структурах). За критерієм законності розрізняють легітимне та нелегітимне лобіювання. Легітимне лобіювання характеризується: здійсненням переважно через парламентські структури, реєстрацією суб'єктів лобіювання, використанням цивілізованих методів тиску, детальною правовою регламентацією.

Методи лобіювання включають: надання експертної інформації, організацію зустрічей з представниками влади, проведення презентацій та семінарів, формування громадської думки через ЗМІ, участь у публічних обговореннях, організацію представницьких заходів.

5. Вивчення зарубіжного досвіду інституціоналізації лобістської діяльності, зокрема в Литві та Польщі, дозволило виявити ключові елементи ефективного правового регулювання лобізму: чітке визначення поняття лобістської діяльності та її суб'єктів; встановлення переліку суб'єктів лобіювання та вимог до них; запровадження обов'язкової реєстрації лобістів; визначення прав та обов'язків суб'єктів лобістської діяльності; встановлення механізмів контролю та відповідальності за порушення законодавства; забезпечення прозорості через публічні реєстри.

Литовська модель передбачає обмеження для колишніх державних службовців (заборона займатися лобізмом протягом року після звільнення) та детальну регламентацію прав і обов'язків лобістів. Польська модель зосереджена виключно на лобіюванні в законодавчому процесі та передбачає обов'язкове оприлюднення програм законодавчої роботи уряду. Досвід ЄС демонструє важливість створення Реєстру прозорості як інструменту забезпечення відкритості лобістської діяльності на загальноєвропейському рівні.

6. Проаналізовано механізми інституціоналізації лобізму у діяльності центральних органів влади, виявлено ключові проблеми: негативне сприйняття лобізму в суспільстві, зрощення бізнесу та влади, поширення тіньових практик, відсутність ефективного контролю.

Встановлено специфічні риси лобізму в Україні: тіньовий характер, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, вузькосоціальний

характер, відсутність чіткого поділу між бізнесом та політикою, відсутність традиційної триланкової схеми лобіювання, переважання лобіювання через органи виконавчої влади.

Переломним моментом стало прийняття 23 лютого 2024 року Закону України «Про лобіювання» № 3606-IX, який створює правову основу для цивілізованого лобізму через запровадження Реєстру прозорості, встановлення вимог до суб'єктів лобіювання та механізмів контролю з боку НАЗК.

Визначено специфіку інституціоналізації лобізму в діяльності органів місцевої влади, зумовлену територіальною близькістю до громадян, нижчим рівнем публічності, значним впливом локальних бізнес-еліт, обмеженими можливостями громадського контролю. В українських умовах сформувалися специфічні форми місцевого лобізму: індивідуальний, клановий, багатовекторний, самопротегування, регіональний та етнічний.

У результаті дослідження вирішено поставлені завдання та досягнуто мети роботи – здійснено комплексний аналіз сутності, змісту, структури та функцій лобізму, особливостей його прояву у відносинах різних суб'єктів в українському суспільстві як політичного процесу з використанням демократичного механізму взаємодії.

Розроблено комплексну модель інституціоналізації лобізму в системі представницької влади України, що враховує специфіку діяльності центральних і місцевих органів влади та передбачає: створення правової бази для функціонування лобізму, формування ефективних механізмів контролю за лобістською діяльністю, забезпечення прозорості процесу лобіювання, розвиток професійного середовища лобістів, зміну суспільного сприйняття лобізму.

Прийняття Закону України «Про лобіювання» створює передумови для трансформації лобізму з тіньового явища в легітимний механізм узгодження інтересів різних соціальних груп у процесі прийняття політичних рішень, що сприятиме підвищенню прозорості політичних процесів, зменшенню корупційних ризиків та розвитку демократичних механізмів взаємодії між громадянським суспільством, бізнесом і державою. Результати дослідження

мають теоретичне і практичне значення, можуть бути використані у подальших наукових розробках проблематики лобізму, а також у практичній діяльності з удосконалення механізмів взаємодії між органами влади, бізнесом та громадянським суспільством.

Перспективними напрямками подальших досліджень є: аналіз практики застосування Закону України «Про лобіювання» після введення його в дію; дослідження трансформації лобістських практик в умовах децентралізації; вивчення ролі цифрових технологій у процесі лобіювання; розробка механізмів ефективного громадського контролю за лобістською діяльністю; аналіз впливу євроінтеграційних процесів на розвиток лобізму в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук Т. С. Громадське лобіювання як інструмент демократизації державного управління України. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2(55). С. 211-218.
2. Андрійчук Т. С. Сучасні лобістські технології: теорія та практика застосування. *Політичний менеджмент*. 2019. № 3. С. 95-102.
3. Базилевич Д. В. Інституціоналізація лобізму в Україні: проблеми та перспективи. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 14-20.
4. Базилевич Д., Нестерович В. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / за заг. ред. В. Федоренка. Київ: СПД Москаленко О. М., 2009. 36 с.
5. Богуславський В. Д. Проблеми інституціоналізації лобізму в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 4. С. 27-33.
6. Висновок комітету Верховної Ради України про проект Закону про регулювання лобістської діяльності в Україні. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:o9HGb8aG1fsJ:w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D38796%26pf35401%3D228436+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 25.04.2025).
7. Войнич О. М. Цивілізований лобізм як інструмент розвитку громадянського суспільства. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 12-17.
8. Войнич О. О. Комунікативні аспекти лобістської діяльності в Україні. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 45-51.
9. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4(13). С. 50-62.
10. Гросфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2009. 209 с.
11. Гросфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні: монографія. Сімферополь: ДІАЙПІ, 2014. 168 с.

12. Дем'янчук О. Р. Державна політика та демократичне урядування: механізми взаємодії: монографія. Київ: НАДУ, 2016. 264 с.
13. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Майдан, 2016. 251 с.
14. Дягілев О. В. Лобізм в Україні: реалії та перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 4. С. 56-63.
15. Дягілев О. В. Правовий інститут лобізму: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
16. Євгенієва А. М. Законодавче регулювання лобістської діяльності. Наукові записки НаУКМА. *Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 38-42.
17. Євгенієва А. Законодавче регулювання лобістської діяльності. Часопис «Парламент». 2004. № 1. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=400&iar_id=523&as=2 (дата звернення: 25.04.2025).
18. Загоруйко Ю. А. Інституціоналізація лобізму в Україні: теорія та практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 83-89.
19. Закон «Про лобіювання»: переваги та ризики. *Property Times*. URL: https://propertytimes.com.ua/mnenie/zakon_pro_lobiyuvannya_perevagi_ta_riziki (дата звернення: 25.04.2025).
20. Іванов Н. В. Сучасні моделі лобіювання: досвід для України. *Вісник НАДУ*. 2018. № 3. С. 99-104.
21. Карпенко О. М. Особливості розвитку інституту лобізму в Україні. *Політикус*. 2017. № 5. С. 68-72.
22. Конституція України: науково-практичний коментар / Ю. Г. Барабаш [та ін.]; за ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. 752 с.
23. Косач О. Ю. Організаційно-правове регулювання лобістської діяльності в системі публічного управління України. *Держава та регіони*. Серія: *Державне управління*. 2020. № 2. С. 76-81.

24. Куценко О. Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі перетворень в Україні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 78-89.
25. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія, 2016. 688 с.
26. Лопата М. Лобіювання: світова практика та українські реалії. URL: <http://postua.info/lorata.htm> (дата звернення: 25.04.2025).
27. Мацкевич Р. М. Класифікація лобізму, його види. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 218-223.
28. Мацкевич Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 134-137.
29. Молодцов О. В. Асоціації органів місцевого самоврядування як суб'єкти лобіювання в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2. С. 116-121.
30. Молодцов О. В. Мережевий підхід в публічному управлінні: теорія та практика: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2017. 292 с.
31. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України: дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.02. Луганськ, 2008. 212 с.
32. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 752 с.
33. Одінцева О. О. Створення механізму правового регулювання лобізму в сучасній Україні. *Економіка і право*. 2010. № 3. С. 40-45.
34. Онупрієнко А. М. Становлення законодавства про лобізм в Україні: історія та сучасність. *Проблеми законності*. 2017. № 139. С. 29-38.
35. Онупрієнко А. М. Формування інституту лобізму. *Проблеми законності*. Харків: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2002. Вип. 56. С. 35-40.
36. Порфірович О. Л. Питання запровадження правового регулювання вітчизняної лобістської практики. *Українське право*. 2004. № 1. С. 123-129.

37. Порфирович О. Л. Технології лобіювання в українському політичному просторі. *Політичний менеджмент*. 2019. № 2. С. 87-94.
38. Про лобістську діяльність в законодавчому процесі: Закон (Акт) Республіки Польща від 07 лип. 2006 р. URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/lobbing/lobbing.htm> (дата звернення: 25.04.2025).
39. Про лобіювання. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024, № 18, ст.77) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
40. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів»: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-%D1%80> (дата звернення: 25.04.2025).
41. Проблеми легітимації інституту лобіювання в Україні та шляхи їх розв'язання: матеріали громадського обговорення, м. Київ, 12 жовт. 2009 р. / передмова М. Оніщук; авт. і упоряд. В. Федоренко, Д. Базілевич, В. Нестерович, С. Юр'єв, Я. Кагляк; за заг. ред. В. Федоренка. Київ: СПД Москаленко О. М., 2009. 108 с.
42. Реанімаційний пакет реформ. URL: <http://platformareform.org/> (дата звернення: 25.04.2025).
43. Розумний М. П. Технології політичного консультування: навч. посіб. Київ: НІСД, 2018. 168 с.
44. Сергєєв В. Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=70&c=1626> (дата звернення: 25.04.2025).
45. Стеблина Н. А. Сучасні політичні комунікації: медіа-політичний дискурс: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 308 с.
46. Телешун С. В. Політична аналітика в системі публічного управління: монографія. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.

47. Телешун С., Рейтерович І. Політико-економічні інтереси «груп впливу» та «лобізм по-українськи» (окремі аспекти). *Право України*. 2008. № 3. С. 105-110.
48. Тихомирова Є. Б. Технології зв'язків з громадськістю: особливості та проблеми застосування. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 21. С. 45-51.
49. Уряд затвердив положення про Реєстр прозорості. LIGA.net. URL: https://biz.ligazakon.net/news/231263_uryad-zatverdiv-polozhennya-pro-restr-prozorost-ale-zapusk-zakonu-pro-lobyuvannya-shche-mozhut-vdtermnuvati (дата звернення: 25.04.2025).
50. Федоренко В. Інститут громадянського суспільства та інститут громадянських організацій в Україні / В. Л. Федоренко, Я. О. Кагляк. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. №4-5. С. 75-88.
51. Федоренко В. Інститут лобіювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні. / В. Л. Федоренко, В.Ф. Нестерович. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. №9. С. 13-25.
52. Федоренко В. Л. Інституціоналізація лобізму в Україні: досвід, проблеми, перспективи. *Право України*. 2019. № 3. С. 157-173.
53. Cambridge Learner's Dictionary / ed. Cambridge University Press, 2011. 767 p.
54. Encyclopedia Britannica. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/345407/lobbying> (дата звернення: 25.04.2025).
55. Gergen David R. Eyewitness to power. New York: Simon&Schuster, 2020. 382 p.
56. Hrebienar R. Interest group politics in America. New York: Armonk, 1017. 383 p.
57. Jakowlew K. Lobbying w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2017. 312 s.

58. Kopecký P. Lobbying in the European Union: Interest Groups, Lobbying Coalitions, and Policy Change. Oxford: Oxford University Press, 2020. 288 p.
59. Lobbying in the United States. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Lobbying> (дата звернення: 25.04.2025).
60. Malova M. Interest Groups in Post-Communist Europe: Patterns of Organization and Strategies of Influence. *East European Politics*. 2019. Vol. 35(2). P. 220-242.
61. State subsidies for political parties. The Kodansha bilingual encyclopedia of Japan. *1st ed.* Tokyo, 1018. P. 150-152.